

Қазақстан Республикасының
Қазақстан Республикасының
Ұлттық Банкі

Инфляцияға шолу
2005 жылғы 4-тоқсан

Мазмұны

Мазмұны.....	2
1. Инфляция	3
a. Тұтыну бағалары	3
b. Базалық инфляция.....	6
c. Экономиканың нақты секторындағы бағалар	7
Өнеркәсіптік өндірістегі бағалар.....	7
Ауыл шаруашылығындағы бағалар	8
Кәсіпорындардың мониторингі.....	8
2. Салық-бюджет саясаты.....	9
3. Ақша-кредит саясаты	13
a. Ақша ұсынысы.....	13
Ақша базасы	13
Екінші деңгейдегі банктер бойынша монетарлық шолу	13
Ақша массасы	15
b. Ақша-кредит саясатының құралдары және операциялары.....	18
Ақша-кредит саясаты тетігіне өзгерістер.....	19
Ұлттық Банктің ставкалары.....	19
Депозиттерді тарту.....	20
Қысқа мерзімді ноталар шығару	21
Заемдар беру	23
Валюталық бағам	23
Вексельдерді қайта есепке алу.....	26
4. Инфляция болжамы	27
a. 2005 жылғы 4-тоқсанға және тұтастай 2005 жылға инфляция болжамын бағалау.....	27
b. 2006 жылға инфляция болжамы.....	27
2006 жылғы 1-тоқсанға инфляция болжамы.....	28
2006 жылғы 2-тоқсанға инфляция болжамы.....	29

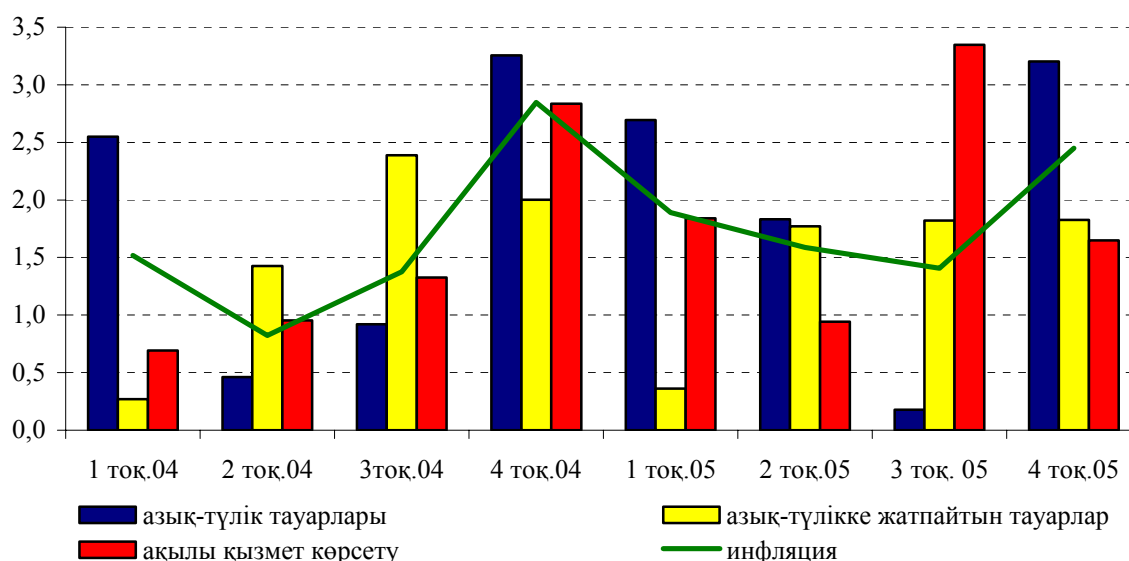
1. Инфляция

а. Тұтыну бағалары

2005 жылғы 4-тоқсанда өткен тоқсанмен салыстырғанда тұтыну нарығында бағаның маусымдық өсуі байқалды, алайда өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда инфляция деңгейі шамалы төмендеді. Мәселен, 2005 жылғы 4-тоқсанның қорытындылары бойынша тұтыну бағаларының өсуі 2,4% деңгейіне жетті (1-график).

1-график

Инфляция және оның құрамдас бөліктерінің динамикасы (өткен кезеңге қарағанда %)

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Статистика агенттігі

2005 жылғы 4-тоқсанда азық-түлік тауарларына бағаның өсуі 3,2% құрады. Осы кезең үшін жұмыртқаға, сүт және сүт өнімдеріне, жеміс-көкөніс өнімдеріне, балық және теңіз өнімдеріне бағаның өсуі тән.

Қарастырылып отырған кезеңде азық-түлікке жатпайтын тауарлар 1,8% қымбаттады. Бензинге бағаның төмендеуі өзіндік ерекшелік болып табылды, ал сол уақытта, киім және аяқ киімге, жеке гигиена заттарына, маталарға, жиһаз бен үй шаруашылығы заттарына бағаның өскені тіркелді.

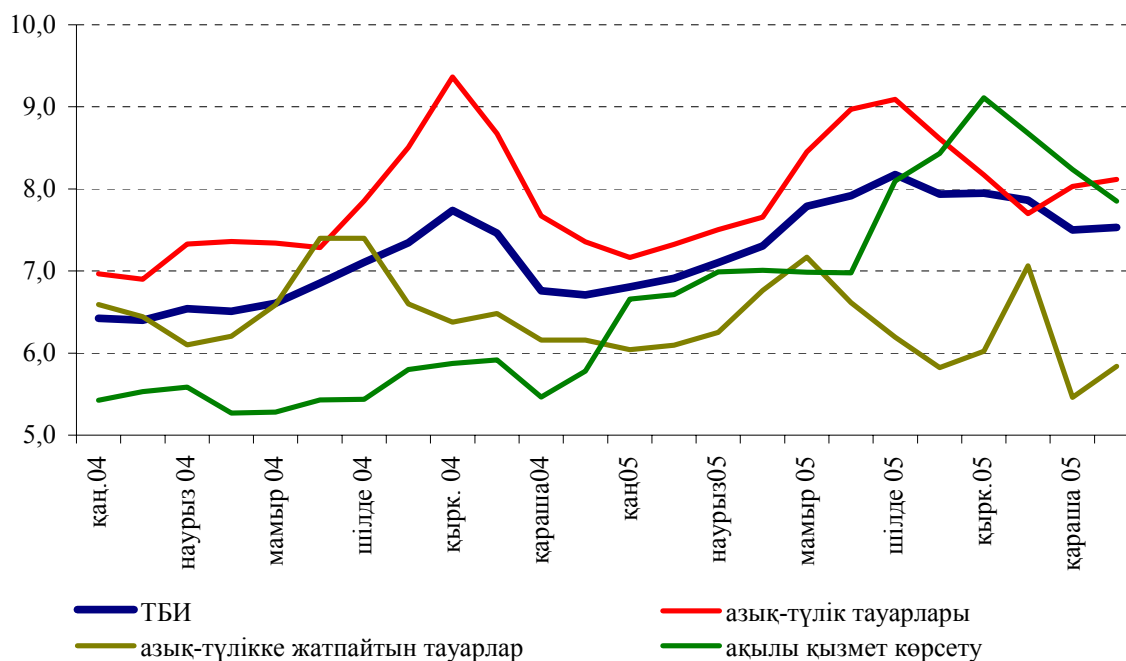
2005 жылғы 4-тоқсанда халыққа ақылы қызмет көрсету бағалары мен тарифтерінің өсуі 1,6% деңгейіне жетті. Тұрғын үй-коммуналдық саланың қызмет көрсетулеріне бағаның динамикасы тұрғын үйді ұстау және газбен жабдықтау бойынша қызмет көрсетулердің қымбаттауына байланысты болды, сол уақытта қалған қызмет көрсетулерге баға тоқсан бойына өзгеріссіз қалды. Бұдан басқа, мәдениет, білім беру мекемелерінің қызмет көрсетулері, көлік және медицина қызметтері қымбаттады.

Тұтастай алғанда 2005 жылғы инфляция жылдық көрсетуде (2004 жылғы желтоқсанға 2005 жылғы желтоқсан) 7,5% деңгейінде қалыптасты (2004 жылы – 6,7%). Тұтыну бағаларының өсуі, негізінен, азық-түлік тауарларының және халыққа ақылы қызмет көрсетудің тиісінше 8,1% және 8,0% қымбаттауына байланысты болды, ал азық-түлікке жатпайтын тауарлар 5,9% қымбаттады (2-график). 2005 жылы ең жоғары

бағаның өсуі жеміс пен көкөніске (23,1%), газбен жабдықтау қызметтеріне (34,5%), білім беру қызметтеріне (19,5%), күрішке (18,3%), ет өнімдеріне (12,5%), қантқа (11,9%) тіркелді.

2-график

Инфляция және оның құрамдас бөліктерінің динамикасы (өткен жылдың тиісті айына %)

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі

2005 жылғы 4-тоқсанда тұтыну бағаларының динамикасы, жыл бойы сияқты, бірқатар микро- және макроэкономикалық факторлардың әсерімен қалыптасты. Көптеген факторлардың ұзақ мерзімді сипаты болады, яғни бірнеше жылдар бойы тұтыну нарығына әсер етеді. Бұдан басқа, осы факторлардың екі жақты сипаты болады: бір жағынан, олар Қазақстан экономикасы дамуының оң динамикасын көрсетеді, алайда екінші жағынан, инфляцияға қарсы тиімді саясатты жүргізуді қиындатады.

Бірнеше жылдар бойы тұтыну бағаларының динамикасына қысым көрсететін негізгі факторлардың бірі жиынтық ұсынысты кеңейту қарқынымен салыстырғанда жиынтық сұраныс ұлғаюының неғұрлым едәуір қарқыны болып табылады. Бұл халық кірісінің көбеюімен және еңбек өнімділігінің өсуінен жалақының озық өсуімен, банктердің кредиттік экспансиясымен және мемлекеттің бюджет шығыстарының көбеюімен, шетел валютасының едәуір келуімен қамтамасыз етіледі.

2005 жылғы 4-тоқсанда 2004 жылғы 4-тоқсанмен салыстырғанда халықтың нақты ақшалай кірістерінің өсуі 17,2% бағаланды, ал 2005 жыл үшін олар 12,0% өсті. Халық кірістерінің едәуір бөлігін (60%-дан астамын) тұтынуға жұмсайтындықтан, олардың өсуі тұтынудың өсуінде, яғни бөлшек тауар айналымында көрінеді. Мәселен, 2005 жылғы қазан-желтоқсан айларында 2004 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда бөлшек тауар айналымы бағалау бойынша 14% жуық, ал 2005 жыл үшін тұтастай алғанда – 12,4% көбейді. Бұл ретте оның өсу қарқыны 2004 жылғы 4-тоқсанмен салыстырғанда 2005 жылғы 4-тоқсанда бағалау бойынша 10,5%, ал 2005 жыл үшін – 9,4% көбейген ЖІӨ-нің нақты өсуінен асып түседі.

2005 жылғы қазан-желтоқсанда 2004 жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда жалақы нақты көрсетуде 8,6% құраған еңбек өнімділігінің ұлғаюынан едәуір асып түсіп, 18,7% өсті. Тұтастай алғанда 2005 жылы нақты жалақының өсуі 12,0% жетті, ал еңбек өнімділігі 8,8% өсті.

2005 жылы инвестициялық сұраныс та жоғары қарқынмен өсті, бірақ оның қарқыны жылдың соңында айтарлықтай қысқарды. 2005 жылғы 4-тоқсанда негізгі капиталға инвестициялар 2004 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда бағалау бойынша 5% жуық өсті. Тұтастай алғанда 2005 жылы негізгі капиталға инвестициялар көлемі 22,1% көбейді.

Тұтыну және инвестициялық сұраныс банктердің кредиттік ресурстарына қол жетімділіктің артуымен нығаяды. Мәселен, 2005 жылдың қорытындылары бойынша екінші деңгейдегі банктердің экономикаға кредиттерінің өсу көлемі 74,7% құрады, оның ішінде 4-тоқсанда – 22,4% (2004 жылы – тиісінше 51,7% және 11,7%).

Экономиканы кредиттеуді кеңейту және шетел валютасының едәуір келуі негізінен сыртқы нарықта екінші деңгейдегі банктердің қарыз алу көлемінің өсуіне, сондай-ақ әлемдік бағалардың, әсіресе, мұнай бағасының көтерілуіне байланысты болды. Мәселен, 2005 жылдың соңындағы жағдай бойынша резидент еместердің алдындағы екінші деңгейдегі банктер заемдарының көлемі бір жылда 2 есеге, оның ішінде 4-тоқсанда 45,4% өсіп, 14,6 млрд. АҚШ долларына жетті. 2005 жылдың желтоқсанында Brent сортты мұнайға әлемдік баға 2005 жылғы қыркүйекпен салыстырғанда 9,9% төмендегеніне қарамастан, тұтастай алғанда бір жылда ол бір баррель үшін 39,7-ден 56,8 долларға дейін (43,1%) өсті.

Белсенді кредиттік саясатқа, банктердің жоғары өтімділігіне, сондай-ақ елге шетел капиталының едәуір келуіне қарамастан, 2005 жылы ақша агрегаттарының кеңею қарқыны айтарлықтай қысқарды. 2005 жылғы 4-тоқсанда ақша базасы 3,2% (2004 жылғы 4-тоқсанда – 43,0%), ақша массасы – 2,5% (2004 жылғы 4-тоқсанда – 24,1%) кеңейді, ал айналыстағы қолма-қол ақша 0,7% қысқарды (2004 жылғы 4-тоқсанда 21,5% өсу байқалды).

2005 жылы тұтастай алғанда ақша базасы 14,7% көбейді, ал 2002-2004 жылдары ол бір жылда орташа алғанда 51,2% қарқынмен өсті. Ақша массасы 25,2% кеңейді (2002-2004 жылдардағы жыл сайынғы 43,2% қарағанда), айналыстағы қолма-қол ақша – 8,6% (43,3% қарағанда) өсті. Сонымен, 2005 жылы 2004 жылмен салыстырғанда монетарлық агрегаттардың өсу қарқынының бәсеңдеуі монетарлық факторлар тарапынан инфляцияға қысымның азаюына себеп болды.

2005 жылғы инфляция деңгейінің көтерілуіне әсер еткен фактор өктемдік сипаты бар белсенді бюджет саясаты болды. 2004 жылы мемлекеттік бюджеттің шығыстары ЖІӨ-ге 22,6% құраса, 2005 жылы ЖІӨ-ге 29,7% болды. Осы саясат республиканың әлеуметтік дамуына және экономикалық белсенділігіне қолайлы әсер еткенмен, алайда инфляциялық қысымның көбеюіне ықпал етеді.

Осы кезеңге тән емес жанар-жағармай материалдарының арзандауы инфляцияға тежегіш әсер етті. Осы тауарларға бағаның арзандауы Үкімет қабылдаған шаралар нәтижесінде орын алды. Біріншіден, 2005 жылдың соңына дейін жанар-жағармай материалдарын шығаруға тыйым салынды, екіншіден, ішкі нарықта бензинді сатуға акциздің нөлдік ставкасы енгізілді, үшіншіден, республиканың мұнай өңдеу зауыттарына мұнайды жеткізуді көбейту жөнінде шаралар қабылданды. Бұдан басқа, 2005 жылғы қарашада бензиннің ірі өткізушілері оның бағасын 2005 жылғы тамыздағы деңгейге дейін төмендету туралы шешім қабылдады.

Сонымен, 2005 жылғы 4-тоқсанда бензинге және басқа жанар-жағармай материалдарына баға тұрақты болып қалды (2005 жылғы қазан-желтоқсанда бағаның 5,9% төмендеуі, жыл қорытындылары бойынша – 3,2% өсуі).

в. Базалық инфляция¹

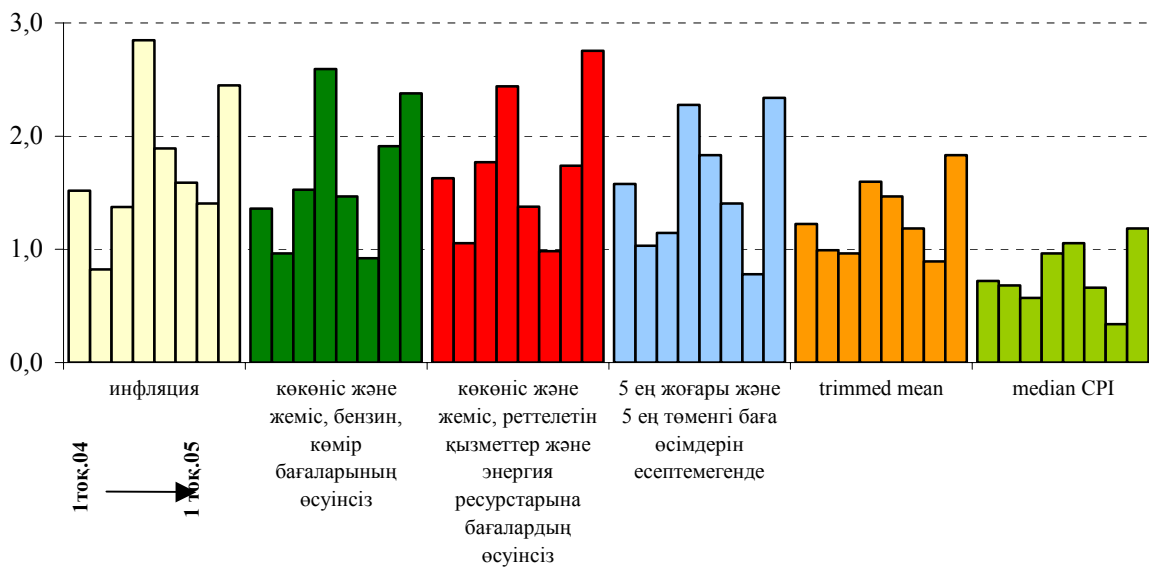
2005 жылғы 4-тоқсанда азық-түлік бағаларының жалпы деңгейінің өсуі өткен тоқсанмен салыстырғанда барлық әдістемелер бойынша есептелген базалық инфляцияның өсуімен қатар жүрді (3-график).

2005 жылғы 4-тоқсанда 2-нұсқа бойынша базалық инфляцияның көрсеткіші жалпы инфляциямен салыстырғанда неғұрлым жоғары деңгейде қалыптасты, бұл осы нұсқа бойынша базалық инфляцияны есептеу кезінде алынып тасталатын энергия ресурстарына бағаның төмендеуіне байланысты. 1, 3, 4 және 5-нұсқалар бойынша базалық инфляцияның өсуі бағаның жалпы деңгейіне қарағанда баяу жүрді. Бұл осы әдістемелер бойынша инфляцияны есептеу кезінде алынып тасталатын тауарлар мен қызмет көрсетулерге (жемістер мен көкөністер, жұмыртқа, сүт өнімдері, білім беру мекемелерінің қызмет көрсетулері) баға өсуінің, талданып отырған кезеңде бағасы төмендеген бензинді қоспағанда, едәуір болуына байланысты.

Базалық инфляцияның көрсеткіштері жылдық көрсетуде барлық әдістемелер бойынша 2005 жылғы 4-тоқсанда салыстырмалы түрде тұрақты болды және олардың мәндері инфляция көрсеткішінен асқан жоқ. Мәселен, 1 және 3-нұсқалар бойынша базалық инфляция төмендеді, 2-нұсқа бойынша – өзгерген жоқ, ал 4 және 5-нұсқалар бойынша шамалы өсті (4-график).

3-график

2004-2005 жылдардағы инфляция және базалық инфляция (өткен кезеңге қарағанда%)

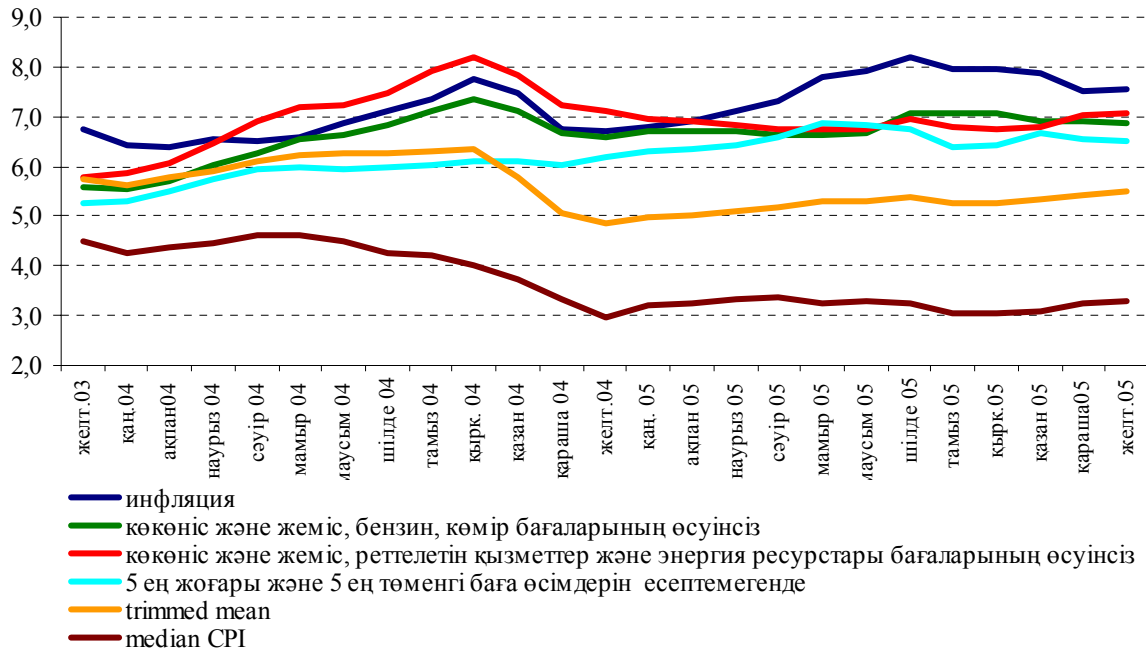

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі

¹ Ұлттық Банк ақша-кредит саясатын жүргізу кезінде базалық инфляцияның 2 негізгі көрсеткішін бағдарға алады : (1) жеміс пен көкөніске, бензин мен көмірге баға өзгерістерін тұтыну бағаларының индексінен (ТБИ) алып тастау; (2) ТБИ-ден бағаның неғұрлым өскенін көрсеткен 5 компонентті және бағаның неғұрлым төмендегенін көрсеткен 5 компоненттерін шығарып тастау. Қалған әдістемелер бойынша есептелген базалық инфляцияның көрсеткіштерін Ұлттық Банк талдау мақсатында пайдаланады.

4-график

**Инфляция және базалық инфляция
(жылдық көрсетуде %)**

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі

Сонымен, 2005 жылы базалық инфляцияның неғұрлым айтарлықтай төмендеуін шектеген факторлар көбіне жекелеген тауар нарығының жағдайымен байланысты болды. Инфляцияның көтерілуі азық-түлік тауарларына және ақылы қызмет көрсетулерге бағалар мен тарифтердің едәуір өсуіне байланысты болды, яғни базалық инфляцияның динамикасы монетарлық факторлар тарапынан қысымның төмендеуі аясында құбылмалы және жергілікті сипаты бар факторлармен айқындалды.

с. Экономиканың нақты секторындағы бағалар

Өнеркәсіптік өндірістегі бағалар

Қазақстан Республикасының Статистика агенттігінің деректері бойынша 2005 жылғы 4-тоқсанда өнеркәсіп өнімін өндіруші кәсіпорындар бағалары 4,2% төмендеді (2004 жылғы 4-тоқсанда – өсу 2,6%). Өндірілген өнім 4,6% арзандады, бұл ретте аралық тұтыну өнімдерінің бағасы 5,4% төмендеді, өндіріс құралдары – 2,7%, тұтыну тауарлары – 1,5% қымбаттады. Өндірістік сипаттағы қызмет көрсетулерге баға тоқсан ішінде 1,3% өсті.

2005 жылғы қазан-желтоқсанда тау-кен өндіру өнеркәсібі кәсіпорындарының өнімі 10,1% арзандады (2004 жылғы 4-тоқсанда бағаның өсуі – 4,4% құрады). Өнеркәсіптегі бағаның төмендеуіне, ең алдымен, мұнайдың – 12,3% және газ конденсатының – 11,1% арзандауы себеп болды. Сол уақытта мұнай өнімдеріне баға 7,3%, көмірге – 1,6% өсті. 2005 жылғы 4-тоқсанда энергия ресурстарына баға тұтастай алғанда 9,8% төмендеді (2004 жылғы 4-тоқсанда – 3,8% өсу).

2005 жылғы 4-тоқсанда өңдеу өнеркәсібіндегі бағалардың өткен кезеңдегі сияқты металлургия өнеркәсібі өнімдерінің 6,9% қымбаттауына байланысты 4,2% көтерілгені байқалды (2004 жылғы қазан-желтоқсанда – 0,8%). Мәселен, қара металдар прокаты 8,6%, түсті металдардікі – 11,4% қымбаттады. Республикада өндірілген тамақ өнімдерінің бағалары 2005 жылғы қазан-желтоқсанда 0,9% қымбаттады. Бұл ретте малдың етіне баға 1,5% қымбаттады, ал құс еті – 12,8%, макарон өнімдері – 9,0% арзандады.

Электр энергиясын, газды және суды өндіру мен бөлудің бағалары мен тарифтері 2005 жылғы 4-тоқсанда 0,4% өсті.

2005 жылы (2004 жылғы желтоқсанға 2005 жылғы желтоқсан) тұтастай алғанда өнеркәсіп өндірісіндегі бағалардың өсуі 20,3% (2004 жылы – 23,8%) құрады.

Ауыл шаруашылығындағы бағалар

Қазақстан Республикасының Статистика агенттігінің деректері бойынша 2005 жылғы 4-тоқсанда ауыл шаруашылығы өніміне бағалар 1,0% (2004 жылдың 4-тоқсанында – 0,1%) арзандады. Тұтастай алғанда салалар бойынша бағалардың төмендеуі өсімдік шаруашылығы өнімінің 7,7% арзандауы барысында болды, мал шаруашылығы өнімі 7,6% қымбаттады.

Өсімдік шаруашылығы өнімі бағаларының динамикасы дәнді дақылдарға бағаның 9,1% төмендеуі әсерімен қалыптасты. Бұл ретте 2005 жылғы қазан-желтоқсанда көкөніске бағаның 3,8% маусымдық көтерілуі байқалды.

Мал шаруашылығы өнімдеріне де бағалар маусымдық факторлардың әсерімен қалыптасты. Бағаның негізгі өсімі жұмыртқаға – 26,1%, сүтке – 17,3% болып тіркелді, мал және құс 2,0% қымбаттады.

2005 жылдың қорытындылары бойынша тұтастай алғанда ауыл шаруашылығы өнімі 0,4% қымбаттады (2004 жылы – 4,0%). Бұл ретте өсімдік шаруашылығы өнімі 2005 жылы 7,2% (1,4%) арзандады, мал шаруашылығы өнімі 10,5% (11,1%) қымбаттады.

Кәсіпорындардың мониторингі

2005 жылғы 4-тоқсанда өткен тоқсанмен салыстырғанда сауал жүргізілген кәсіпорындардың 35,3%-ы дайын өнімге сұраныстың көбейгенін атап өтті (2005 жылғы 3-тоқсанда – 37,8%), бір мезгілде өнімге сұраныс азайған кәсіпорындардың үлесі көбейді (12,9%-дан 15,1%-ға дейін). 2006 жылғы 1-тоқсанда сұранысы тұрақты кәсіпорындар үлесінің төмендеуі күтілуде (47,8% дейін), сұраныстың өсуін сауалға қатысушы кәсіпорындардың 24,8% күтеді.

2005 жылғы 3-тоқсанмен салыстырғанда 2005 жылғы 4-тоқсанда дайын өнімге бағалар тұрақтылығының сақталуы байқалды. Бұл жөнінде кәсіпорындардың 68,9%-ы мәлімдеді, ал өткен тоқсанда олардың үлесі 69,1% болды. Бұдан басқа, өнімінің бағасы 25,1%-дан 24,2%-ға дейін көтерілген кәсіпорындардың үлесі азайды. 2006 жылғы 1-тоқсанда бағалармен ахуалдың нашарлауы күтілуде: тұрақты бағалары бар кәсіпорындардың үлесі 54,1%-ға дейін төмендейді, өніміне бағалардың өсуі болжанып отырған кәсіпорындардың үлесі 30,9% дейін көбейеді.

2005 жылғы 4-тоқсанда (3-тоқсанмен салыстырғанда) шикізат және материалдар бағаларына қатысты ахуал да тұрақтылықты көрсетті. Бағалардың өскені белгіленген кәсіпорындардың үлесі 57,7%-дан 54,1%-ға дейін төмендеді, сауал жүргізілген кәсіпорындардың 40,6%-ы бағалардың тұрақтылығы туралы мәлімдеді, өткен тоқсанда олардың үлесі 40,0% болды. 1-тоқсанда баға тұрақтануын кәсіпорындардың 28,5%-ы, бағаның өсуін сауалға қатысушы кәсіпорындардың 51,1%-ы күтуде.

2. Салық-бюджет саясаты

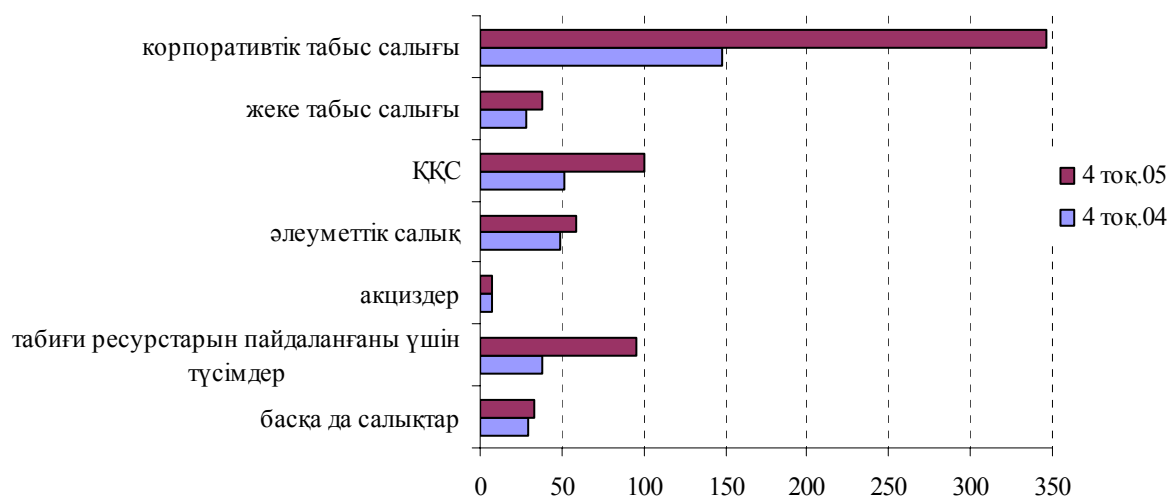
Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің деректері бойынша 2005 жылғы 4-тоқсанда мемлекеттік бюджеттің кірістері 715,2 млрд. теңге болды, бұл тарихи ең жоғарғы тоқсандық деңгей болып табылады. Өткен жылдың тиісті кезеңінің көрсеткіштерімен салыстырғанда олар 92,4% өсті.

Мемлекеттік бюджет кірістері көлемінің 94,7% алып отырған салық түсімдері 92,5% өсті. Осындай едәуір өсу 2005 жылы шикізат секторы ұйымдарынан түскен жоспарлы және сол сияқты жоспардан тыс түсімдердің бюджетте есепке алына басталғанына көп байланысты, ал өткен жылдары бюджетте тек жоспарлы түсімдер ғана көрсетілді. Нәтижесінде корпоративтік табыс салығы бойынша түсімдер 2,3 есе, табиғи ресурстарды пайдаланғаны үшін түсімдер 2,5 есе өсті.

2005 жылғы 4-тоқсанда ҚҚС бойынша түсім 2004 жылғы 4 тоқсанмен салыстырғанда отандық өндіріс өнімдерінен, сол сияқты импортталған тауарлардан алымдардың өсуі есебінен 92,8% ұлғайды. Жеке табыс салығы бойынша 31,2%-ға, әлеуметтік салық бойынша 21,2%-ға көп түсті. Акциз алымдары 10,0% қысқарды, оның себептерінің бірі ішкі нарықта бензин сатуға арналған нөлдік ставканың енгізілуі болды (5-график).

5-график

Мемлекеттік бюджеттің салық түсімдері, млрд. теңге

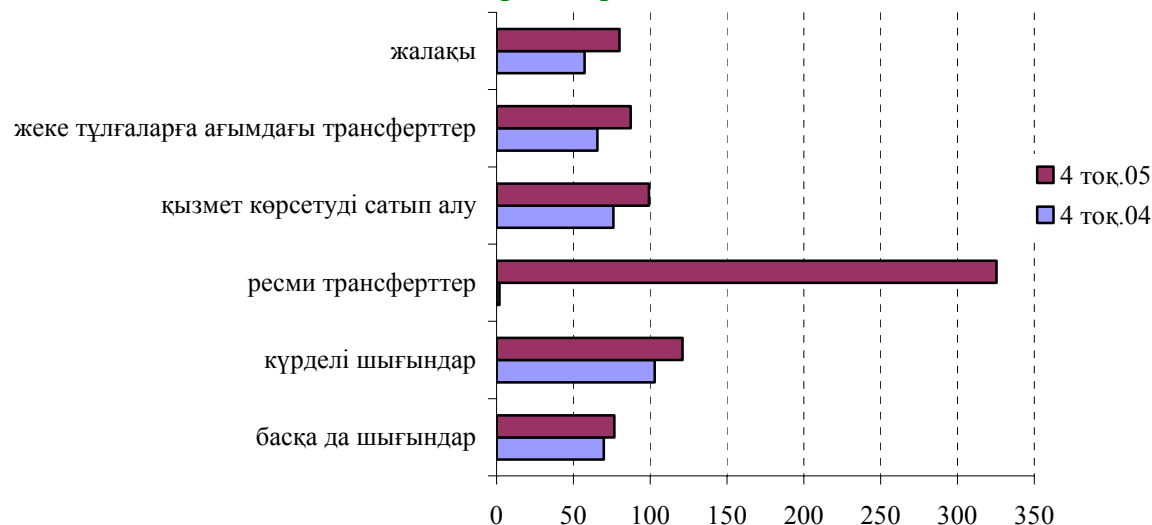
Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі

Жиынтығында бюджеттің 5,3% алатын салықтық емес түсімдер және негізгі капиталды сатудан түсімдер 69,7% және тиісінше 2,4 есе ұлғайды. Салықтық емес түсімдердің өсуі (9,7 млрд. теңгеге) негізінен, мемлекеттік меншіктен кірістердің, әсіресе дивидендтердің (8 млрд. теңгеге) ұлғаюымен қамтамасыз етілді. Негізгі капиталды сатудан түсімдер мемлекеттік материалдық резервтерден тауарларды, оның ішінде астық сатудан, сондай-ақ жер телімдерін сатудан кірістердің өсуі салдарынан көтерілді.

2005 жылғы 4-тоқсанда мемлекеттік бюджеттің шығындары 792,8 млрд. теңгеге қаржыландырылды. Өткен жылғы осындай кезеңдегі көрсеткіштермен салыстырғанда шығындар 2,2 есе өсті. 2005 жылғы 4-тоқсанда 2004 жылғы осындай кезеңмен салыстырғанда ағымдағы шығындар 2,5 есе, күрделі шығындар 17,6% өсті (6-график).

6-график

Мемлекеттік бюджеттің шығындары, млрд. теңге

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі

Кірістермен болған жағдайдағыдай шығындардың күрт өсуі Ұлттық қормен операциялар есебінен қамтамасыз етілді. 2005 жылдан бастап мұнай секторынан түсімдер, сондай-ақ Ұлттық қорға түсетін басқа түсімдер бюджеттің кіріс және осындай сомамен шығыс бөлігінде көрсетіледі (ресми трансферттер).

2005 жылғы 4-тоқсанда өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда айналыстағы қолма-қол ақшаның динамикасына елеулі әсер ететін, қолма-қол нысанда төленетін шығыстар (жеке тұлғаларға ағымдағы трансферттер және жалақы бойынша шығыстар) өсті. Жалақыға арналған шығыстар 39,9%, жеке тұлғаларға трансферттер 33,0% ұлғайды.

Шығындармен салыстырғанда кірістердің асып түсуі нәтижесінде 2005 жылғы 4-тоқсанда мемлекеттік бюджеттің операциялық сальдосы 77,6 млрд. теңге мөлшерінде теріс қалыптасты, ал 2004 жылғы осындай кезеңде ол 3,3 млрд. теңге көлемінде оң болды.

2005 жылғы 4-тоқсанда таза бюджеттік кредиттеудің (өтеуі шегерілген бюджеттік кредиттер) көлемі 5,4 млрд. теңгені құрады, ал 2004 жылғы осындай кезеңде ол теріс өлшеммен қалыптасты (2,5 млрд. теңге). Өсу берілетін кредиттер көлемінің 60,9% ұлғаюымен және сол сияқты бұрын берілген кредиттерді өтеу көлемінің 2,1 есе төмендеуімен қамтамасыз етілді.

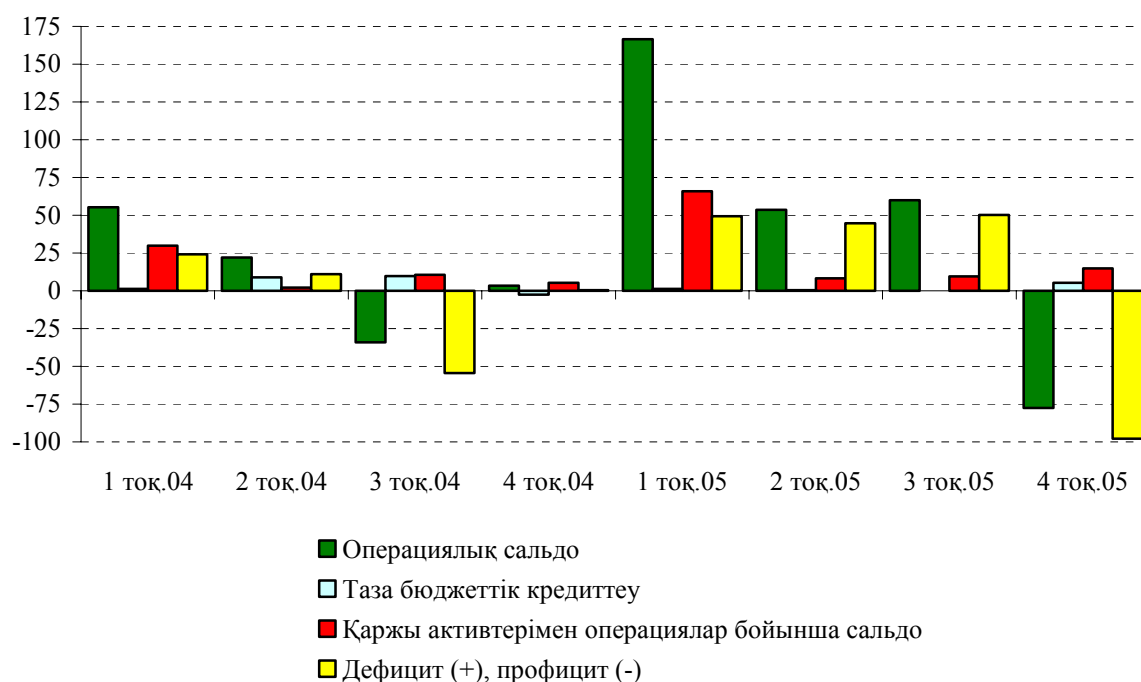
Қаржы активтерімен операциялар бойынша сальдо өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 2,8 есе ұлғая отырып, 14,9 млрд. теңгені құрады.

Нәтижесінде 2005 жылғы 4-тоқсанда мемлекеттік бюджет тапшылықтың 97,9 млрд. теңгедегі тоқсандық ең жоғары деңгейімен қалыптасты, ал 2004 жылғы осындай кезеңде 0,5 млрд. теңге мөлшерінде профицит байқалған болатын (7-график).

Мемлекеттік бюджеттің тапшылығын қаржыландыру ішкі көздер есебінен жүзеге асырылды (165,3 млрд. теңге), ал сыртқы қаржыландыру теріс қалыптасты (67,4 млрд. теңге). Бұл ретте 184,5 млрд. теңге тартылды, ал өтеу 86,6 млрд. теңгені құрады.

7-график

Мемлекеттік бюджеттің 2005 жылғы құрылым бойынша орындалуы

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі

Мемлекеттік бағалы қағаздардың 2005 жылдың желтоқсан айының соңында 17,8 млрд. теңге сомада жүзеге асырылған бір шығарылымы, сондай-ақ өткен кезендерде Үкіметтің шоттарында 160 млрд. теңгеге жуық сомада жинақталған ақша 2005 жылғы 4-тоқсанда мемлекеттік бюджеттің тапшылығын ішкі қаржыландыру көздері болды.

2005 жылғы 4-тоқсанда Үкіметтің ішкі борышы өткен тоқсанмен салыстырғанда 297,9 млрд. теңгеге дейін 2,0% ұлғайды, бұл 4 жылдық орта мерзімді қазынашылық міндеттемелерді (МЕОКАМ) шығаруға байланысты болды.

2005 жылғы 4-тоқсанда айналыстан 4 жылдық орта мерзімді индекстелген қазынашылық міндеттемелер (МОИКАМ) және арнайы өтемақылық қазынашылық облигациялар шығарылды.

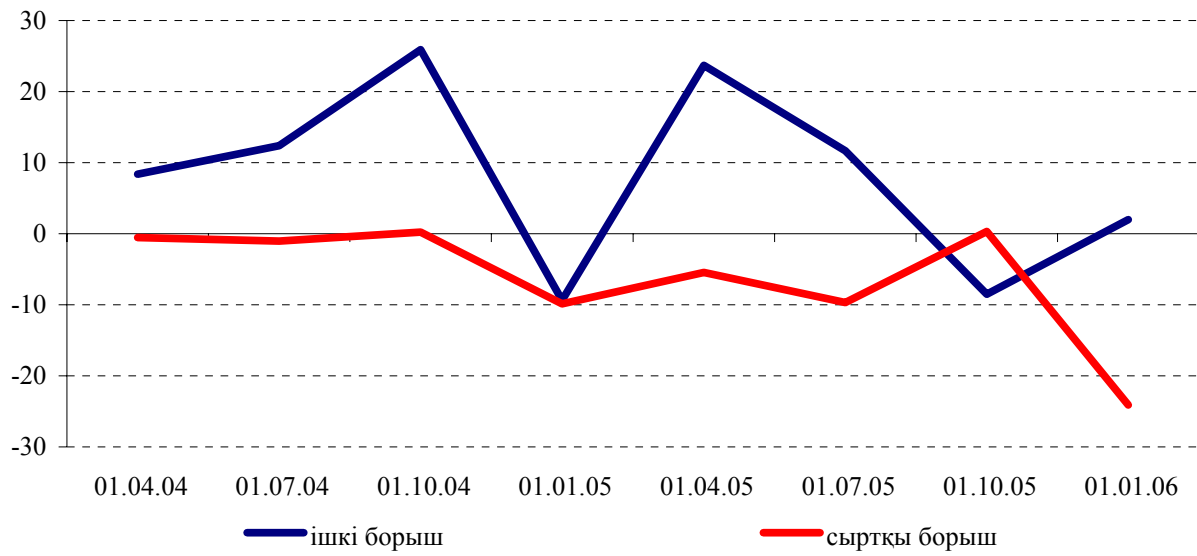
2005 жылғы 4-тоқсанда Үкіметтің сыртқы борышы өткен тоқсанмен салыстырғанда 1,8 млрд. АҚШ долл. дейін 24,1% қысқарды (8-график).

Егер мемлекеттік бюджеттің тұтастай алғанда 2005 жылы орындалуын қарастырсақ, онда ол бірінші рет 46,7 млрд. теңге немесе ЖІӨ-нің 0,6% мөлшеріндегі профицитпен қалыптасты.

Осыған байланысты Қаржы министрлігінің қолданыстағы бюджеттік бағдарламаларды қаржыландыруға арналған қажеттіліктерден жоғары біршама “артық” қаржылық ресурстары бар деп түсіндіруге болады. Сонымен бірге профицит шамалы дәрежеде мұнайдың жоғары бағасымен қамтамасыз етіледі, себебі бюджетке жоспардан тыс түскен, жекелеген мұнай ұйымдары мұнайдың әлемдік бағасы бір баррель үшін 19 доллардан астам болған кезде алған түсімдер Ұлттық қорда есепке алынады. 2005 жылы Ұлттық қор 56% астам (немесе 2,9 млрд. АҚШ долларына жуық) ұлғайды.

Осының бәрі Қазақстанда инфляциялық процестерді тиімді реттеу үшін едәуір кедергі болып табылатын маңызды фискалды өктемдік туралы айғақтайды.

8-график

**Үкімет борышының динамикасы
(өткен кезеңге қарағанда %)**

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі

3. Ақша-кредит саясаты

а. Ақша ұсынысы

Ақша базасы

Ақша базасы желтоқсанның аяғында 663,0 млрд. теңге болды. 2005 жылғы 4-тоқсан үшін ол 3,2% ұлғайды. Ақша базасының өсуі Ұлттық Банктің таза ішкі активтерінің ұлғаюымен қамтамасыз етілді.

2005 жылғы 4-тоқсанда Ұлттық Банктің таза халықаралық резервтері Қаржы министрлігінің сыртқы борышына қызмет көрсетуі және Ұлттық қордың активтерін толықтыруы нәтижесінде 7065,9 млн. долларға дейін 14,9% төмендеді. Таза валюталық қорлар 6080,3 млн. долларға дейін 17,8% азайды. Алтындағы активтер Ұлттық Банк жүргізген операциялардың және алтынның әлемдік нарықтардағы бағасының 8,4% өсуі нәтижесінде 84,1 млн. долларға өсті.

2005 жылғы 4-тоқсандағы таза ішкі активтердің өсуі негізінен Ұлттық Банктегі Үкімет шоттарындағы қалдықтардың біршама төмендеуі нәтижесінде Үкіметке талаптардың 78,7% ұлғаюына негізделді. Қаржылық ұйымдарға талаптар айналыстағы қысқа мерзімді ноталар көлемінің номиналдық құны бойынша 17,4% азаюы нәтижесінде 17,6% өсті. Сонымен қатар, ұлғаю қалған экономикаға қойылатын талаптар бойынша 12,2% болды. Басқа да таза ішкі активтер 8,6% төмендеді (1-кесте).

1-кесте

Ұлттық Банктің активтері мен пассивтерінің өзгеру динамикасы (өткен тоқсанға %)

	1 тоқ.05	2 тоқ.05	3 тоқ.05	4 тоқ.05
Таза сыртқы активтер	1,9	-11,9	2,7	-14,8
Таза ішкі активтер	-16,0	12,9	11,3	40,8
Таза ішкі кредит	-18,8	16,0	13,6	50,8
Үкіметке таза талаптар	-98,4	-24,8	-13,6	78,7
қаржылық ұйымдарға талаптар	-3,3	30,7	28,7	17,6
қалған экономикаға талаптар	-15,7	66,3	204,2	12,2
Басқа да таза ішкі активтер	1,9	-11,4	-1,7	-8,6
Ақша базасы	-5,5	0,8	16,7	3,2

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі

Тұтастай алғанда 2005 жылы ақша базасы 14,7% ұлғайды. Бұл ретте таза сыртқы активтердің төмендеуі Ұлттық Банктің халықаралық резервтерінің азаюы есебінен 21,5% болды. Таза ішкі активтер Үкіметке, қаржылық ұйымдарға және қалған экономикаға қойылатын талаптардың өсуі нәтижесінде 46,9% өсті.

Екінші деңгейдегі банктер бойынша монетарлық шолу

2005 жылғы 4-тоқсан екінші деңгейдегі банктердің ресурстық базасының одан әрі өсуімен сипатталды. Бұл ретте осы кезеңде екінші деңгейдегі банктердің резидент еместер алдындағы, монетарлық шолуға сәйкес айқындалған міндеттемелерінің көлемі тұңғыш рет ішкі міндеттемелердің көлемінен асты.

Банктердің таза сыртқы активтері 2005 жылғы 4-тоқсанда сыртқы активтермен салыстырғанда сыртқы міндеттемелердің неғұрлым жоғары өсуіне байланысты 75,7% қысқарды.

Екінші деңгейдегі банктердің резидент еместер алдындағы міндеттемелері тартылған депозиттердің (49,2%) және кредиттердің (46,4%), сондай-ақ акцияларды қоспағанда орналастырылған бағалы қағаздардың (26,4%) өсуіне байланысты 47,3% өсті. Банктер тартылған сыртқы ресурстарды сыртқы активтерге белсенді орналастырды. Мәселен, резидент еместерге талаптар 2005 жылғы 4-тоқсанда 32,4% өсті және ең алдымен депозиттерге орналастыруға (талап ету сомасының 33,1%), кредиттеуге (29,9%), сондай-ақ бағалы қағаздарды сатып алуға (29,5%) бағытталды.

Екінші деңгейдегі банктердің ішкі активтері 2005 жылғы 4-тоқсанда 18,7% ұлғайды, бұл ішкі кредиттің өсуімен қамтамасыз етілді. Банктердің кредиттік өктемділігінің өсуі жалғасты, нәтижесінде экономикаға талаптар 21,7% ұлғайды (2002 жылдан бері ең жоғары тоқсандық деңгей). Үкіметке таза талаптар негізінен банктердің олардың алдындағы міндеттемелерінің 19,2% қысқаруы есебінен 0,9% өсті.

Ұлттық Банкке талаптар екінші деңгейдегі банктердің ішкі активтерінің құрылымында 2005 жылғы қыркүйек айымен салыстырғанда желтоқсан айында 3,4% азайды. Бұл айналыстағы және тиісінше банктердің портфельдеріндегі ноталар көлемінің қысқаруымен түсіндіріледі. Банктердің кассаларындағы қолма-қол ұлттық валюта 25,1%, банктердің Ұлттық Банктегі депозиттері 1,1% ұлғайды.

Екінші деңгейдегі банктердің басқа да таза ішкі активтері 13,9% қысқарды.

Екінші деңгейдегі банктердің активтерін ішкі көздерден қаржыландыру тартылатын депозиттердің 3,2% ұлғаюы, сондай-ақ басқа көздерден 8,7% ұлғаюы есебінен жүзеге асырылды (2-кесте).

2-кесте

**Екінші деңгейдегі банктер бойынша монетарлық шолу
(өткен тоқсанға %)**

	1 тоқ.05	2 тоқ.05	3 тоқ.05	4 тоқ.05
Таза сыртқы активтер	-3,1	-3,8	6,3	-75,7
резидент еместерге талаптар	26,9	21,6	16,0	32,4
резидент еместер алдындағы міндеттемелер	15,4	13,9	7,2	47,3
Ішкі активтер	7,3	10,5	7,2	18,7
Ұлттық Банкке талаптар	0,1	-16,1	-2,4	-3,4
Ішкі кредит	9,2	16,4	9,7	20,6
Үкіметке таза талаптар	11,2	1,6	-9,0	0,9
экономикаға талаптар	9,1	17,6	10,9	21,7
Басқа да таза ішкі активтер	-8,8	-12,7	-12,7	-13,9
Пассивтер	8,8	12,8	11,4	3,9
депозиттер	11,4	10,8	11,0	3,2
басқалары	-9,5	30,6	13,9	8,7

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Тұтастай алғанда 2005 жылы екінші деңгейдегі банктердің таза сыртқы активтері 76,0% төмендеді, ал ішкі активтері 50,9% өсті. Нәтижесінде банктердің монетарлық шолуға сәйкес айқындалған пассивтері 42,0% ұлғайды.

Ақша массасы

2005 жылғы 4-тоқсанда ақша массасының ұлғаюы 2065,3 млрд. теңгеге дейін 2,5% болды, бұл өткен жылғы осындай кезеңдегі оның өсу қарқынынан біршама төмен (24,1%). Депозиттік ұйымдардың таза сыртқы активтері 81,6% қысқарды, ішкі активтері 41,6% ұлғайды.

Депозиттік ұйымдардың таза сыртқы активтерінің қарастырылып отырған кезеңдегі төмендеуі Ұлттық Банктің және сол сияқты екінші деңгейдегі банктердің таза сыртқы активтерінің қысқаруына негізделді.

Депозиттік ұйымдардың ішкі активтерінің өсуі экономиканы кредиттеу көлемінің жоғары өсуінің сақталуымен қамтамасыз етілді, нәтижесінде депозиттік ұйымдардың осы талаптары 2005 жылғы 4-тоқсанда 21,6% ұлғайды, Үкіметке таза талаптары 2,2 есе өсті. Депозиттік ұйымдардың басқа да таза ішкі активтері 11,0% төмендеді (3-кесте).

3-кесте

Ақша массасы өзгерістерінің динамикасы (өткен тоқсанға %)

	1 тоқ.05	2 тоқ.05	3 тоқ.05	4 тоқ.05
Ақша массасы	5,8	5,0	10,0	2,5
Таза сыртқы активтер	1,2	-22,1	10,5	-81,6
Ішкі активтер	9,5	25,1	9,7	41,6
Үкіметке таза талаптар	-107,6	-834,0	-99,2	216,5
экономикаға талаптар	8,9	17,9	11,6	21,6
басқа да таза ішкі активтер	-0,3	-4,6	-10,4	-11,0

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі

Қаралып отырған кезеңде ақша базасының неғұрлым жоғары кеңею қарқыны ақша массасының өсу қарқынымен салыстырғанда ақша мультипликаторы мәнінің 3,14-тен 3,12-ге дейін азаюына әкеліп соқтырды.

Ақша массасын негізгі құрайтындардың 2005 жылғы 4-тоқсандағы динамикасын талдау айналыстағы қолма-қол ақшаның (M0) 411,8 млрд. теңгеге дейін 0,7% қысқарғанын, ал депозиттік ұйымдардағы депозиттерінің 1653,5 млрд. теңгеге дейін 3,3% ұлғайғанын көрсетеді. Нәтижесінде ақша массасы құрылымындағы депозиттерінің үлесі 79,4%-дан 80,1%-ға дейін ұлғайды (4-кесте).

4-кесте

Ақша массасы компоненттері өзгерістерінің динамикасы (өткен тоқсанға %)

	1 тоқ.05	2 тоқ.05	3 тоқ.05	4 тоқ.05
Ақша массасы	5,8	5,0	10,0	2,5
айналыстағы қолма-қол ақша	-3,8	6,7	6,5	-0,7
резиденттердің депозиттері	8,7	4,5	10,9	3,3

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Ақша массасы жылдық көрсетуде (2004 жылғы желтоқсанға 2005 жылғы желтоқсан) 25,2% өсті. Бұл ретте таза сыртқы активтердің төмендеуі 84,0% болды, ішкі активтер 2,1 есе өсті.

– Айналыстағы қолма-қол ақша

Айналыстағы қолма-қол ақша 2005 жылғы 4-тоқсанда өткен тоқсанмен салыстырғанда 0,7% азайды және 411,8 млрд. теңгені құрады. Екінші деңгейдегі банктердегі және банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардағы қолма-қол ақша айналымы жөніндегі деректер олардың өсу қарқынының баяулауына әсер ететін факторларды айқындауға мүмкіндік береді (5-кесте).

5-кесте

Банктердің кассалары арқылы қолма-қол ақша беру және түсімдер сальдосы (өткен тоқсанға %)

	1-тоқ.05	2-тоқ.05	3-тоқ.05	4-тоқ.05
Тауарлар, қызмет көрсетулер және орындалған жұмыстар	-39,1	35,1	-68,1	4,1
ақы төлеу үшін беру	-26,5	48,2	5,7	15,6
сатудан түсімдер	-15,0	24,4	15,0	11,3
Жалақы (банкоматтардағы, жеке тұлғалардың талап ету бойынша салымдары мен ағымдағы шоттарындағы ақшаны есепке ала отырып)	-17,9	28,3	10,5	19,3
Ауыл шаруашылығы өнімі	-62,1	32,4	34,4	87,8
Шетел валютасымен операциялар	-5,9	-64,4	-3,4	-54,7
валюта сатып алуға беру	-15,3	3,0	8,9	-14,5
валюта сатып алудан түсімдер	-5,0	36,1	5,3	29,8
Жеке тұлғалардың мерзімдік салымдары	75,9	81,1	94,5	-5746,4
салымдарды беру	36,5	13,3	-0,1	6,9
салымдарға түскен ақша	-8,5	3,3	-1,9	13,2
Зейнетақы және жәрдемақы	6,4	9,6	14,7	-1,1
Басқа да баптар	-31,3	15,0	-7,1	-16,1
Қолма-қол ақша берудің және түсімдерінің жиынтық сальдосы	-95,6	1139,6	0,4	-66,9

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

2005 жылғы 4-тоқсанда айналыстағы қолма-қол ақшаның көлеміне олардың ұлғаюына, сол сияқты азаюына ықпал еткен факторлардың әсері болды.

Банктердің кассаларынан жалақы төлеу үшін қолма-қол ақша беру өткен тоқсанмен салыстырғанда 19,3% өсті. Мұндай өсу көп жағдайда қызметкерлерге жұмыс берушілер тарапынан мерекелік және жаңа жыл алдындағы қосымша төлемдер жасауымен түсіндіріледі.

Ауыл шаруашылығындағы маусымдық белсенділіктің өсуі ауыл шаруашылығы өнімдері үшін ақы төлеуге банктердің кассаларынан ақша берудің ұлғаюын қамтамасыз етті, 2005 жылғы 3-тоқсанмен салыстырғанда – 87,8% болды.

2005 жылғы 4-тоқсанда тауарларға, көрсетілген қызметке және орындалған жұмыстарға ақы төлеу үшін банктердің кассаларынан қолма-қол ақшаны нетто-беру олардың 2005 жылғы 3-тоқсандағы көлемінен 4,1% асып кетті.

2005 жылғы 4-тоқсанда айналыстағы қолма-қол ақшаның азаюына шетел валютасымен операциялар, банктердегі салымдарға түсімдердің, сондай-ақ банктердің кассаларына басқа да түсімдердің өсу факторлары ықпал етті.

2005 жылғы 4-тоқсанда шетел валютасын сату нәтижесінде екінші деңгейдегі банктердің кассаларына қолма-қол ұлттық валютаның түсу көлемі 29,8% ұлғайды, ал банктердің шетел валютасын сатып алу нәтижесінде ұлттық валютаны беруі 2005 жылғы 3 тоқсанмен салыстырғанда 14,5% қысқарды. Соның салдарынан банктердің кассаларына қолма-қол валютаның нетто-түсімі 251,3 млрд.теңге болды, бұл 2005 жылғы 3-тоқсанмен салыстырғанда 54,7% көп.

Қаралып отырған кезеңде екінші деңгейдегі банктерге салымдардың өсуі жалғаса түсті, бұл - банктердегі қолма-қол теңге түсімінің ұлғаюынан көрінді.

Тұтастай алғанда, екінші деңгейдегі банктерде қолма-қол ақша беру мен түсімдерінің жиынтық сальдосы 2005 жылғы 3-тоқсанмен салыстырғанда 66,9% азайып, 2005 жылғы 4 тоқсанда 16,2 млрд. теңге болды.

– Резиденттердің депозиттері

2005 жылғы 4-тоқсанда тартылатын депозиттер көлемінің одан әрі өсуі сипатталды. Резиденттердің депозиттері 2005 жылғы желтоқсанның аяғында 1653,5 млрд. теңгеге жетті және 2005 жылғы 4-тоқсанда олар 3,3% өсті. Бұл ретте халықтың депозиттері 12,1% өсіп, банктік емес заңды тұлғалардың депозиттері 1,0% қысқарды (6-кесте).

6-кесте

Резиденттер депозиттерінің өзгеру динамикасы (өткен кезеңге %)

	1-тоқ.05	2-тоқ.05	3-тоқ.05	4-тоқ.05	үлес, % ¹
Резиденттердің депозиттері	8,7	4,5	10,9	3,3	100,0
Теңгедегі аударылатын депозиттер	7,0	11,9	2,9	4,4	23,4
халықтың	-2,9	12,0	9,1	10,4	3,5
банктік емес заңды тұлғалардың	8,7	11,9	1,9	3,4	19,9
Теңгедегі басқа депозиттер	6,9	8,3	9,3	7,8	34,7
халықтың	8,8	0,1	2,8	7,5	15,4
банктік емес заңды тұлғалардың	5,1	17,0	15,1	8,1	19,3
Шетел валютасындағы аударылатын депозиттер	70,2	-0,5	4,8	8,0	8,7
халықтың	0,6	23,3	3,0	24,3	1,4
банктік емес заңды тұлғалардың	86,8	-3,5	5,2	5,4	7,3
Шетел валютасындағы басқа депозиттер	1,6	-2,6	20,4	-2,8	33,2
халықтың	5,5	14,2	4,9	16,6	15,2
банктік емес заңды тұлғалардың	-0,5	-12,6	32,4	-14,9	18,0

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Резиденттердің депозиттік ұйымдардағы депозиттерінің құрылымында нақты секторды кредиттеудің негізгі көздерінің бірі болып табылатын резиденттердің басқа депозиттерінің жоғары үлесінің сақталуы оң бағаланады. Мәселен, 2005 жылғы 4 тоқсанның аяғында бұл үлес 67,9% болды, ал қалған 32,1% аударылатын депозиттерге тиесілі. Бұл ретте ағымдағы жылы байқалған олардың жалпы көлеміндегі басқа депозиттер үлестері азаюының жағымсыз үрдісін атап айтқан жөн: 2004 жылғы желтоқсанда ең жоғары мәнге жетіп (70,4%), 2005 жылғы желтоқсанның аяғында олар 67,9% дейін төмендеді.

¹ 2006 жылғы 1 қаңтарға

2005 жылғы 4-тоқсандағы үрдістердің ішінен ұлттық валютадағы депозиттер үлесінің 58,1% дейін ұлғайғанын атап айтуға болады (2005 жылғы 3-тоқсанда – 56,4%). Бұл банктік емес заңды тұлғалардың шетел валютасындағы басқа депозиттерінің қысқаруына байланысты.

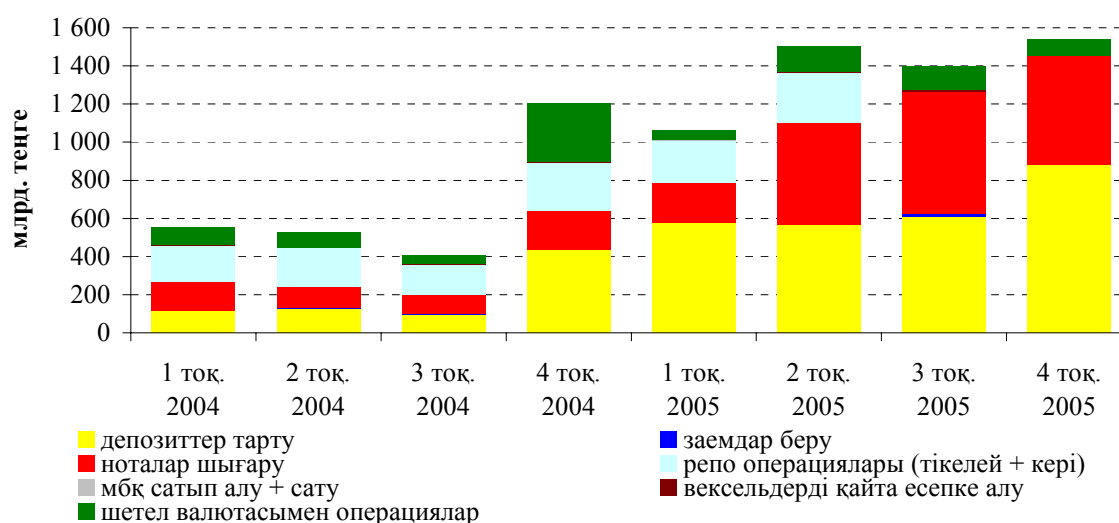
в. Ақша-кредит саясатының құралдары және операциялары

2005 жылғы 4-тоқсанда Ұлттық Банктің ақша-кредит саясаты Қазақстанның қаржы нарығында және атап айтқанда, екінші деңгейдегі банктерде өтімділіктің жалғасып отырған өсуі жағдайында жүргізілді. Банктердің Ұлттық Банктегі теңгедегі корреспонденттік шоттарындағы орташа күндік қалдықтары 4-тоқсанда өткен тоқсанмен салыстырғанда 20,9% өсті, ал 2004 жылғы 4-тоқсанмен салыстырғанда - 59,8% өсті. Бұл ретте олардың ең жоғары көлемі бір күнде орта есеппен 95 млрд. теңгеден астамды құраған желтоқсанға сәйкес келді.

Тұтастай алғанда 2005 жылғы 4-тоқсанда Ұлттық Банктің қаржы нарығындағы операцияларының жалпы көлемі, қысқа мерзімді ноталар шығаруды, депозиттер тартуды, коммерциялық вексельдерді қайта есепке алуды, сондай-ақ шетел валютасын сатып алу мен сатуды қоса алғанда, өткен тоқсанмен салыстырғанда 10,1% өсіп, 1541,6 млрд. теңге болды. Бұл ретте ақша нарығындағы операциялардың көлемі 14,0% өсті, ал валюта нарығында, керісінше, 29,8% қысқарды (9-график).

9-график

Ұлттық Банктің ішкі қаржы нарығындағы операциялары

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

4-тоқсанда Ұлттық Банктің ақша нарығындағы операцияларының көлемі Ұлттық Банктің ішкі қаржы нарығындағы операциялары көлемінің 94,3% жетті. Бұл ретте Ұлттық Банк екінші деңгейдегі банктерден депозиттер ғана тартты, қысқа мерзімді ноталар шығарылды, сондай-ақ вексельдерді қайта есепке алу жүзеге асырылды. Ұлттық Банкте мемлекеттік бағалы қағаздармен және заем беру операциялары сияқты ақша нарығындағы операциялардың басқа түрлері жүргізілген жоқ.

Ұлттық Банктің ішкі қаржы нарығындағы операциялар көлемінің 5,7%-ын шетел валютасымен операциялар (сатып алу және сату) құрады.

Ақша-кредит саясаты тетігіне өзгерістер

2005 жылғы 1 қазаннан бастап екінші деңгейдегі банктер үшін ең төменгі резервтік талаптарды қалыптастыру тетігі өзгертілді. Қабылданған қаулы ең төменгі резервтік талаптарды есептеу базасын банктердің сыртқы міндеттемелеріне қатысты кеңейтуді, сондай-ақ резервтік активтерді қалыптастыру тәртібін жетілдіруді көздейді. Банктердің сыртқы міндеттемелеріне қатысты есеп айырысу базасын кеңейту резидент еместер алдындағы міндеттемелердің мынадай түрлерін оларды өтеу мерзіміне қатыссыз есеп айырысуға кіргізу есебінен жүргізілді:

- халықаралық қаржылық ұйымдар алдындағы міндеттемелер;
- арнайы мақсаттағы еншілес ұйымдардың салымдары;
- борыштық бағалы қағаздар бойынша міндеттемелер;
- реттелген борыштар.

Сонымен бірге жаңа тәртіпке сәйкес резидент еместер алдындағы міндеттемелер банктің жекелеген сыртқы активтерінің сомасына азаяды:

- Қазақстан Республикасының тәуелсіз рейтингінен төмен емес тәуелсіз рейтингі бар мемлекеттердің қолма-қол шетел валютасы;
- Қазақстан Республикасының тәуелсіз рейтингінен төмен емес тәуелсіз рейтингі бар мемлекеттердің орталық банктеріндегі шоттардағы ақша;
- шетелдік банктердің шоттарындағы ақша, ұзақ мерзімді кредиттік рейтингтері Қазақстан Республикасының тәуелсіз рейтингінен төмен емес резидент емес ұйымдардағы салымдар;
- баланстық күн бойынша екінші деңгейдегі банктердің дилерлік қызметін жүзеге асыру үшін рұқсат етілген шетелдік мемлекеттік бағалы қағаздарға инвестициялар;
- рейтингтері Қазақстан Республикасының тәуелсіз рейтингінен төмен емес халықаралық қаржылық ұйымдардың бағалы қағаздарына инвестициялар.

Нәтижесінде резервтік міндеттемелер банктің сыртқы міндеттемелері мен сыртқы резервтік активтерінің және ішкі міндеттемелер сомасы арасындағы оң айырма сомасы ретінде есептеледі. Банктің ішкі міндеттемелері резидент клиенттер алдындағы өтеу мерзімі (толық немесе ішінара) ағымдағы және кейінгі айлар ішінде басталатын міндеттемелер сомасы ретінде есептеледі.

Сонымен қатар ең төменгі резервтік талаптарды орындау мақсатында банктердің активтері орналасуға тиісті резервтік активтердің тізбесі қаулымен өзгертілді. Атап айтқанда, резервтік активтерден Ұлттық Банктегі бұрын көзделген салымдар, Ұлттық Банкке берілген “овернайт” заемдары және тазартылған алтын алынып тасталды. Осылайша, резервтік активтер тізбесінде қолма-қол ақша және Ұлттық Банктегі корреспонденттік шоттардағы ақша ғана есепке алынады.

Сонымен бірге банктердің сыртқы қарыз алу көлемін қысқартумен қатар жаңа нормалардың қолданысқа енгізілуі сондай-ақ банктік сектордағы артық өтімділікті де азайтуға мүмкіндік береді.

Бұл ретте ең төменгі резервтік талаптар нормативі 6% деңгейінде сақталды.

Ұлттық Банктің ставкалары

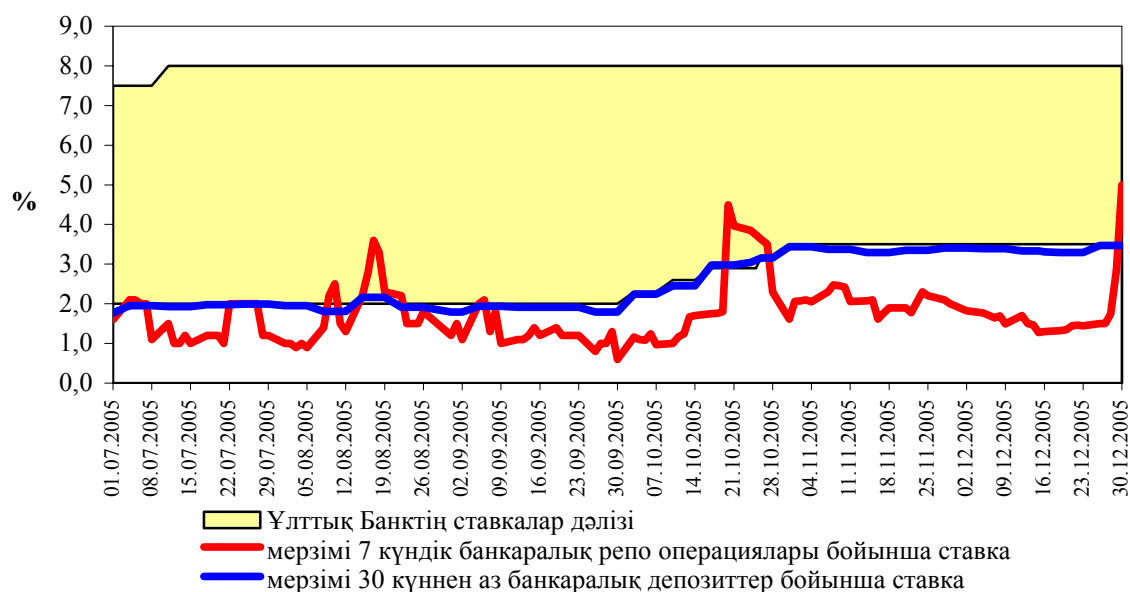
2005 жылдың басынан бері ресми қайта қаржыландыру ставкасын тоқсан сайын қайта қарау және белгілеу практикасы енгізілді. 2005 жылдың 4-тоқсанында ол 8,0% деңгейінде сақталды.

Ұлттық Банктің екінші деңгейдегі банктерден тартатын депозиттері бойынша ставка 2005 жылғы қазанда 2,0%-дан 3,5%-ға дейін бірте-бірте көтерілді.

Осылайша, 2005 жылғы 1 шілдеден бастап енгізілген Ұлттық Банк ставкалары дәлізінің шегі 2005 жылғы 4-тоқсанда 600 базистік тармақтан 450 базистік тармаққа дейін тарылды (10-график).

10-график

Ұлттық Банк ставкалары дәлізінің шектері

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Банкаралық нарықтағы мерзімдері бойынша Ұлттық Банктің дәлізін айқындайтын ставкалармен (7 күн) салыстырылатын операциялар бойынша ставкалар 2005 жылғы 4-тоқсанда сирек жағдайларда ставкалар дәлізінің төменгі шегінен де төмен болды.

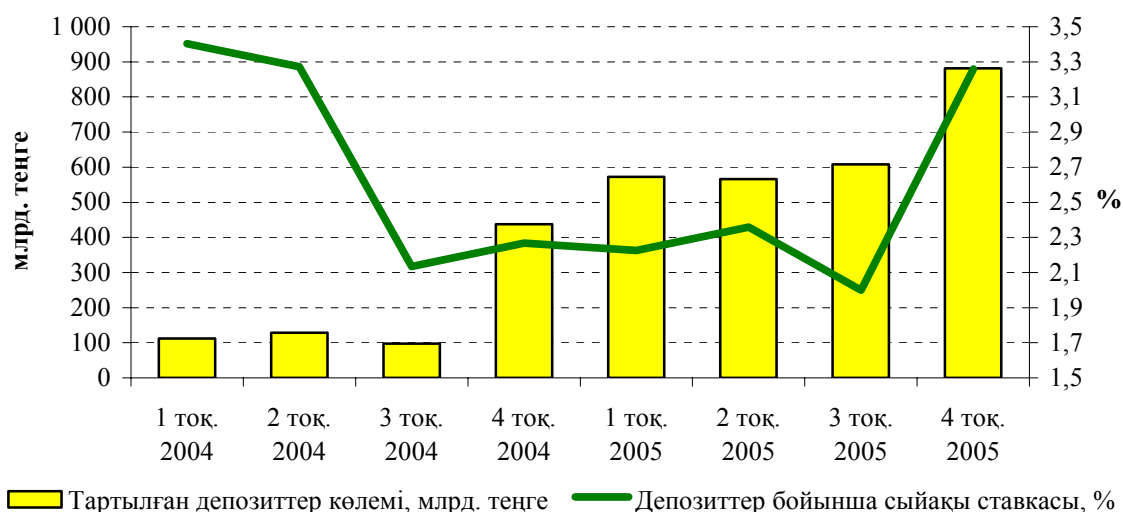
Депозиттерді тарту

2005 жылғы 4-тоқсанда Ұлттық Банк екінші деңгейдегі банктерден 881,6 млрд. теңгеге теңгедегі депозиттерді тартты, бұл тарихи ең жоғары көлем болып табылады. Тартылған депозиттер көлемі өткен тоқсанмен салыстырғанда 45,1% өсті. Депозиттер тарту мерзімі тек қана 7 күн болды. 2005 жылғы 4-тоқсанда тартылған депозиттер бойынша орташа алынған сыйақы ставкасы 3,26% дейін өсті (2005 жылғы 3-тоқсанда – 2,00%) (11-график).

Ұлттық Банктің екінші деңгейдегі банктерден тартылған депозиттері бойынша өтелмеген міндеттемелерінің көлемі 2005 жылдың аяғында 2005 жылғы 3 тоқсанның аяғындағы көлеммен салыстырғанда 86,9 млрд. теңгеге дейін 7,3% өсті (12-график).

11-график

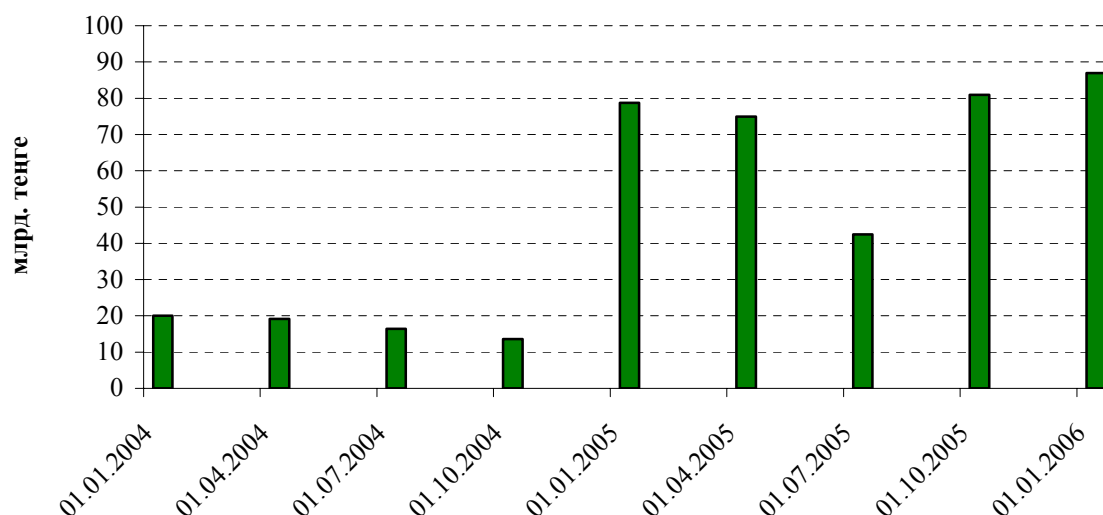
Ұлттық Банк тартқан депозиттер бойынша сыйақы көлемі мен ставкалары

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

12-график

Екінші деңгейдегі банктерден тартылған депозиттер бойынша Ұлттық Банктің өтелмеген міндеттемелерінің көлемі

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Қысқа мерзімді ноталар шығару

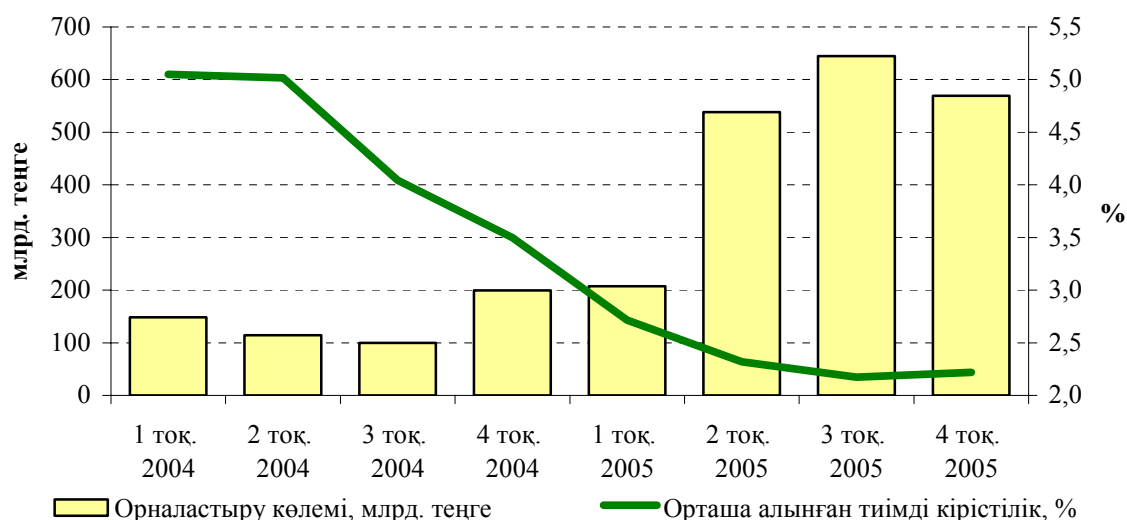
2005 жылғы 4-тоқсанда Ұлттық Банктің қысқа мерзімді ноталарын орналастыру 569,3 млрд. тенге болды, бұл өткен тоқсандағы көлемнен 11,7% аз. Ноталар 28 күн айналыс мерзімімен шығарылды.

Қаралып отырған кезеңде ноталар кірістілігінің 2003 жылдан бері байқалып келген азаю үрдісі оның аз ғана өсуімен алмасты. 2005 жылғы 4-тоқсанның

қорытындысы бойынша орташа алынған тиімді кірістілік 2,22% деңгейінде қалыптасты, ал 2005 жылғы 3-тоқсанда ол 2,17% болды (13-график).

13-график

Ұлттық Банктің қысқа мерзімді ноталарын орналастыру көлемі және олар бойынша орташа алынған кірістілік (кезең үшін)

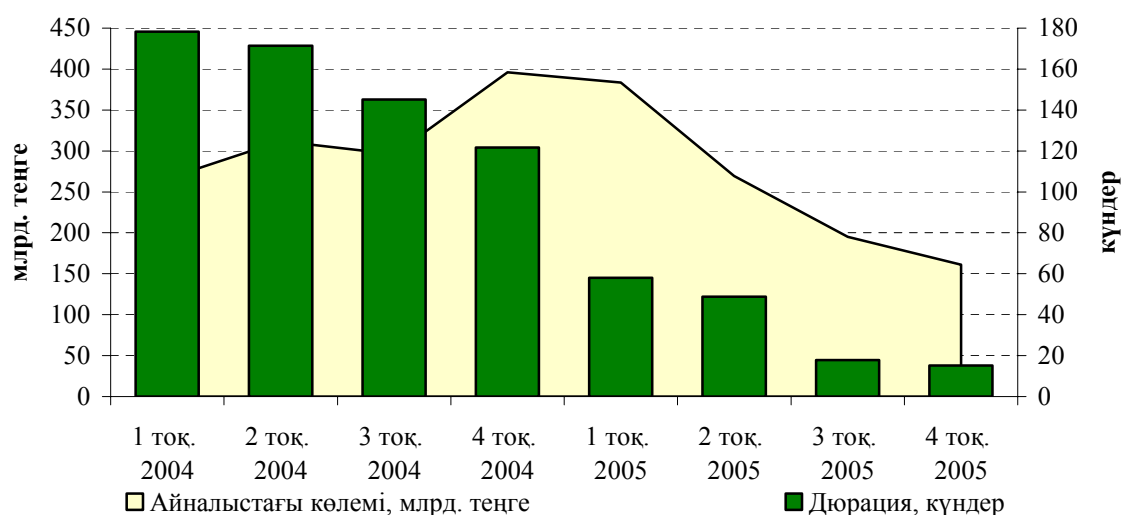

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Қысқа мерзімді ноталар эмиссиялары көлемдерінің азаюы, олардың айналыстағы көлемінің тиісінше төмендеуімен қатар жүрді. 2005 жылғы 4-тоқсанда айналыстағы қысқа мерзімді ноталардың көлемі 17,4% қысқарды және 2005 жылдың аяғында 161,0 млрд. тенге болды. Айналыстағы ноталардың дүрациясы 2005 жылдың аяғында 15,2 күнге дейін азайды (14-график).

14-график

Айналыстағы қысқа мерзімді ноталар (кезең аяғында)

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Заемдар беру

2005 жылғы 3-тоқсанда Ұлттық Банктің банктік заемдарды беру туралы жаңа ережесі қолданысқа енгізілді. Осы ережеге сәйкес Ұлттық Банк банктерге және/немесе банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдарға заемдар (1), банктерге және/немесе заңды тұлғаларға арнайы мақсаттағы заемдар (2), оның ішінде соңғы сатының заем берушісі ретінде берілетін заемдар бере алады.

Бұл ретте қайта қаржыландыру заемдары кері репо операцияларын жүргізу арқылы ұлттық валютадағы сияқты шетел валютасымен де (СВОП операциясы) 1 айдан аспайтын мерзімге берілуі мүмкін.

Ұлттық Банк 2005 жылғы 4-тоқсанда қайта қаржыландыру заемдарын, сондай-ақ арнайы мақсаттағы заемдарды берген жоқ.

Валюталық бағам

2005 жылғы 4-тоқсанда ішкі валюта нарығындағы жағдай салыстырмалы түрде алғанда тұрақты болып сипатталды. Тұтастай алғанда, тоқсанның қорытындысы бойынша теңгенің АҚШ долларына бағамы 0,04%-ға – 133,83 теңге/АҚШ долл. - 133,77 теңге/АҚШ долл. дейін нығайды.

Теңгенің америка және еуропа валюталарына бағамдарының ауытқуын айқындайтын негізгі фактор болып, бұрынғысынша, халықаралық валюта нарықтарындағы осы валюталар бағамдарының өзгеруі болды.

2005 жылғы қазанда негізгі әлемдік валюта динамикасына АҚШ-тағы және Еуроаймақ елдеріндегі инфляция және экономикалық өсу қарқынының үдеуін куәландыратын деректердің жариялануы ықпал етті. Нәтижесінде нарыққа қатысушылар арасында Федералдық резервтік жүйенің (ФРЖ) базалық ставканы кезекті ұлғайтуын және соның салдарынан АҚШ доллары бағамының әлемдік валюталардың көбіне қатысты өсуін күту күшейді.

Осының аясында 2005 жылғы қазанда ішкі валюта нарығында теңгенің АҚШ долларына қатысты бағамы номиналдық көрсеткішпен 0,28% құнсызданды (133,83 теңге/АҚШ долл. – 134,21 теңге/АҚШ долл. дейін).

2005 жылғы қарашаның нәтижелері бойынша АҚШ долларының еуроға бағамы 2,2% нығайды. Мәселен, АҚШ-тың Федералдық резервтік жүйесі федералдық қаржыландырудың негізгі ставкасын жылдық 3,75%-дан 4%-ға дейін көтерді. Сонымен бір мезгілде Еуропа Орталық Банкі (ЕОБ) 3 қарашада еуропалық ставканы бұрынғы деңгейде (2%) қалдыруға шешім қабылдады. Нәтижесінде 2005 жылғы 15 қарашада әлемдік валюта нарығындағы сауда-саттық барысында АҚШ долларының еуроға бағамы 2 жылдық максимумға жетті және 1,164 еуро/АҚШ долл. құрады. Алайда 18 қарашаның өзінде ЕОБ басшысының 2005 жылдың аяғына дейін ставканы көтеру ниеті туралы мәлімдемесі негізінде америка валютасы бағамына түзету жүргізілді.

Ішкі валюта нарығында теңгенің АҚШ долларына бағамының динамикасы әр түрлі бағыттағы үрдістермен сипатталды. Мысалы, 2005 жылғы қарашаның нәтижелері бойынша теңгенің АҚШ долларына бағамы 134,18 теңге/АҚШ долл. дейін 0,02% аз ғана нығайды.

2005 жылғы желтоқсанда ЕОБ сияқты АҚШ ФРЖ да пайыздық ставкалардың өзгеруі жөнінде шешім қабылдады. 2005 жылғы 1 желтоқсанда ЕОБ ставкасының өсуі (2%-дан 2,25%-ға дейін) АҚШ долларының еуроға қатысты бағамының динамикасына айтарлықтай ықпал еткен жоқ, өйткені ЕОБ басшысының мұндай өсудің бір жолғы екені туралы мәлімдеуімен қатар жүргізілді. 2005 жылғы 13 желтоқсанда АҚШ ФРЖ ставкасының 4,25% дейін 0,25%-ға өсуінен нарықта АҚШ долларының еуроға қатысты бағамы төмендегені байқалды, өйткені ФРЖ өкілдері инвесторларға қатаң ақша-кредит саясатының жақын уақытта тоқтайтыны туралы ескерткен болатын. Нәтижесінде АҚШ

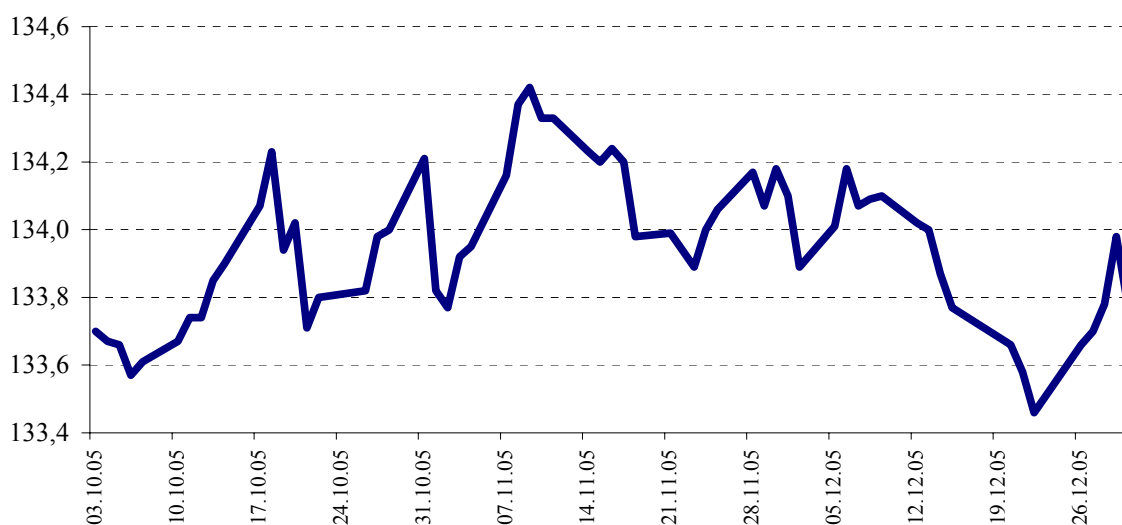
долларының еуроға қатысты бағамы бір жарым айдағы минимумға дейін түсті, бір еуро үшін – 1,2061.

2005 жылғы желтоқсанда ішкі валюта нарығында әлемдік валюта нарығындағы жағдайға, Қазақстан Республикасының Президентін сайлауға, сондай-ақ маусымдық факторларға байланысты әр бүрлі бағыттағы үрдістер басым болды. Айдың қорытындысы бойынша теңгенің АҚШ долларына қатысты 133,77 теңге/АҚШ долл. дейін, 0,31%-ға нығаюы белгіленді.

Теңгенің орташа алынған айырбас бағамы 2005 жылғы 4-тоқсанда бір АҚШ доллары үшін 133,89 теңге болды. Тоқсан ішінде теңгенің АҚШ долларына қатысты өзгеруі тар ауқымда жүргізілді, 1 доллар үшін 133,46 теңге – 134,42 теңге аралығында (15-график).

15-график

Теңгенің АҚШ долларына номиналдық айырбас бағамының динамикасы

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Қазақстан нарығында еуропа валютасына қатысты теңге бағамының динамикасына халықаралық қаржы нарығындағы бірыңғай еуропа валютасының жағдайы ықпал етті. 2005 жылғы 4-тоқсанда теңгенің еуроға қатысты ресми бағамы 1,77% нығайды және кезең аяғында бір еуро үшін 158,54 теңгені құрады.

Ресей рублінің теңгеге қатысты бағамының динамикасы ең алдымен, ресей рублінің АҚШ долларына айырбас бағамына қатысты Ресей Орталық Банкінің саясатымен айқындалды. Мәселен, 2005 жылғы 4-тоқсанда теңгенің ресей рубліне ресми бағамы 1,06% нығайды (16-график).

2005 жылғы 4-тоқсанда доллар позициясындағы биржалық сауда-саттық көлемі Қазақстан Қор биржасында 3,5 млрд. АҚШ долл. құрады, мұның өзі 2004 жылғы осындай кезеңдегі көлемнен 21,0% аз.

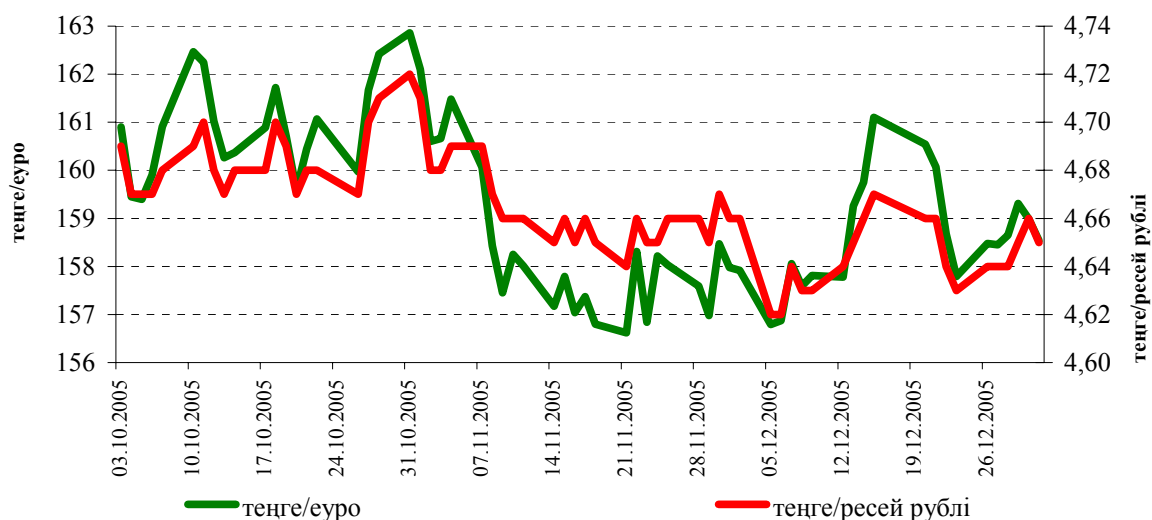
Биржадан тыс валюта нарығында 2005 жылғы 4-тоқсандағы операциялар көлемі өткен жылғы осындай көрсеткішпен салыстырғанда 3 есе өсті және 5,8 млрд. АҚШ долларын құрады (17-график).

Ұлттық Банк ішкі валюта нарығындағы шетел валютасына сұраныс пен ұсыныстың теңгерімділігін қамтамасыз ету мақсатында шетел валютасын нетто-сатып алушы болды. 2005 жылғы 4-тоқсанда Ұлттық Банктің қатысу коэффициенті 6,6%

жуық болды. Бұл ретте іс жүзінде басымдылық көлемі түгел дерлік 2005 жылғы желтоқсанға сәйкес келді.

16-график

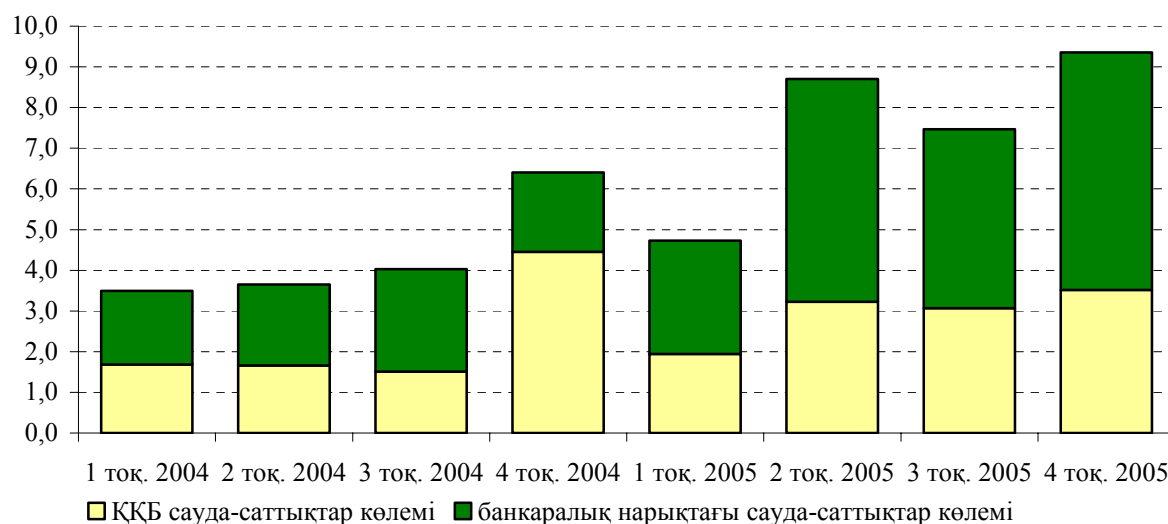
Теңгенің еуроға және ресей рубліне ресми бағамының динамикасы

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

17-график

Ішкі валюта нарығындағы сауда-саттық көлемі, млрд. АҚШ доллары

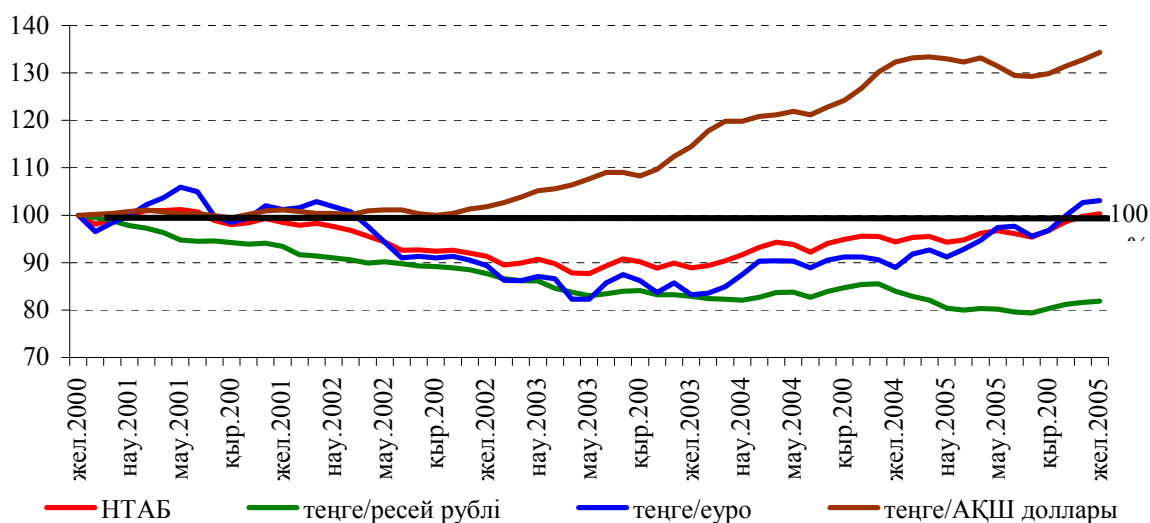

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Нақты тиімді айырбас бағамының (НТАБ) теңгедегі индексі 2005 жылғы желтоқсанда 2005 жылғы қыркүйекке қатысы бойынша 3,9% өсті. Теңгенің ресей рубліне қатысы бойынша нақты нығаюы 2,1%, АҚШ долларына – 3,4% және еуроға – 6,5% (18-график) болды.

18-график

**Теңгенің нақты айырбас бағамдарының индексі, %
(2000 жылғы желтоқсан = 100%)**

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Вексельдерді қайта есепке алу

2005 жылғы 4-тоқсанда Ұлттық Банк қайта есепке алуға 3,5 млрд. теңге сомасына (3-тоқсанда 8,9 млрд. теңге) 74 вексель қабылдады (2005 жылғы 3-тоқсанда – 257 вексель), 2,16 млрд. теңге сомасына вексельдер өтелді. 2006 жылғы 1 қаңтарда Ұлттық Банктің портфелінде 11,9 млрд. теңге сомасына вексельдер болды (2005 жылғы 1 қазанда – 10,5 млрд. теңге).

Вексельдерді қайта есепке алу бойынша операциялардың көлемі осы операциялар көлемінің аз болуына байланысты қаржы нарығындағы өтімділік деңгейіне айтарлықтай ықпал еткен жоқ.

4. Инфляция болжамы

а. 2005 жылғы 4-тоқсанға және тұтастай алғанда 2005 жылға инфляция болжамын бағалау

Инфляцияның 2005 жылғы 4-тоқсанда нақты қалыптасқан деңгейі (2,4%) осы кезеңдегі болжамды деңгейден (2,5%) 0,1 п.т. төмен болды.

Инфляцияның нақты деңгейінің болжамдыдан асып түсуі қазанда ғана белгіленді - 0,9% қарағанда 1,0 % болды, қарашада инфляция төменгі деңгейде қалыптасты (0,9% қарағанда 0,6 %), ал желтоқсанда болжамға толықтай сәйкес келді.

2005 жылғы қазанда тұтыну нарығындағы баға азық-түлікке жатпайтын тауарлар бағасы өсуінің ықпал етуімен қалыптасып, 1,8% жетті (2005 жылғы ең жоғары деңгей).

Бензин экспорты көлемінің күрт өсуі және тиісінше, оның ішкі нарыққа жеткізілу көлемінің азаюы нәтижесінде бензин қымбаттады. Бағаның айтарлықтай өсуі қыркүйекте (8,6%) және қазанда (13,0%) болды. Алайда 2005 жылғы қарашада ірі бензин сатушылар оның бағасын 2005 жылғы тамыздағы деңгейге дейін төмендетуге шешім қабылдады. Сол сияқты жылдың аяғында инфляцияны «тежеу» Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанар-жағар материалдар нарығын реттеу жөніндегі шаралары есебінен қамтамасыз етілді. 2005 жылғы 31 желтоқсанға дейін оларды шет елге шығаруға тыйым салу, ішкі нарықта бензинді сатуға арналған акциздердің нөлдік ставкасы енгізілді, сондай-ақ мұнайды қазақстандық мұнай өңдеу зауыттарына жеткізуді ұлғайту жөніндегі шұғыл шаралар қабылданды. Осы шаралардың нәтижесінде қарашада және желтоқсанда бензиннің бағасы төмендеп, 4-тоқсанның қорытындысы бойынша бензин бағасы 5,9% төмендеді.

2005 жылы инфляцияның күшеюіне объективтік факторлар ықпал етті, олардың ішінде экономиканы банктік кредиттеудің едәуір өсуін және тиісінше ақша агрегаттарының өсуін, жиынтық ұсыныстың ұлғаюынан асып түсетін тұтынушылық және инвестициялық сұраныстың өсуін, жалақының өсу қарқынының экономиканың өсуінен озып кетуін, мұнайдың әлемдік бағасының жоғары болуын және тағы басқаларды атап айтқан жөн. Осылардың барлығы қандай да болмасын дәрежеде бірнеше жылдар бойына инфляциялық процестер динамикасына теріс ықпалын тигізуде. Сонымен қатар, елдегі тұтыну бағасының динамикасы бюджеттен төленетін әлеуметтік төлемдердің (жалақы, зейнетақы, жәрдемақы, стипендиялар) өсуінен туындаған халықтың инфляциялық күтулерінің ықпал етуімен қалыптасты.

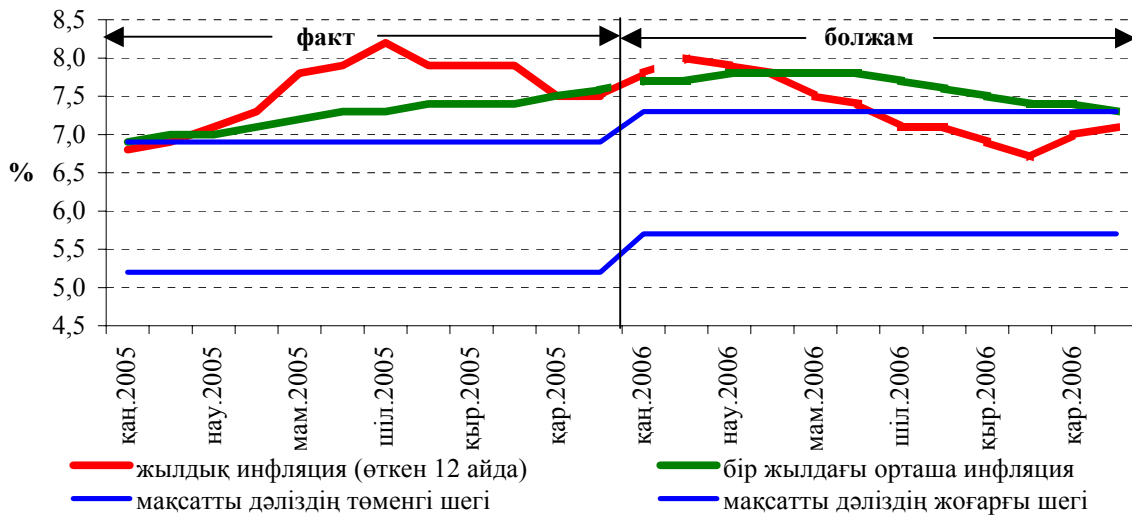
Осы факторлардың 2005 жылы инфляцияға ықпалы жете бағаланған жоқ, нәтижесінде іс жүзінде бүкіл жыл бойына инфляцияның нақты деңгейі болжамдыдан асып түсті. Ұлттық Банк 2005 жылға арналған инфляцияның орташа жылдық деңгейі 5,2-6,9% шегінде қалыптасады деп болжаған болатын, алайда нақты қалыптасқан деңгей 7,6% болды.

б. 2006 жылға инфляция болжамы

2006 жылы инфляцияның орташа жылдық деңгейі 2005 жылы қалыптасқан деңгейден айтарлықтай айырмашылығы болмайды және 5,7-7,3% шегінде қалыптасады деп күтілуде (19-график).

19-график

2005 жылғы инфляция фактісі және болжамы

Дерек көзі: Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Мұның өзі шетелдік капиталдың айтарлықтай ағыны болған кезде инфляциялық қысымның сақталуы, қаржы секторындағы өтімділіктің артық болуы, мемлекеттік бюджет шығыстарының өсуі болжанатынына байланысты.

Мұндай жағдайларда Ұлттық Банк 2006 жылы ақша-кредит саясатын қатайту жөніндегі шараларды іске асыруды жалғастырады. Сонымен, ресми қайта қаржыландыру ставкасын және тартылатын депозиттер бойынша ставкаларды одан әрі арттыру мүмкіндігі болуы ықтимал.

Қаржы нарығындағы сыйақы ставкаларын реттеудің, сондай-ақ банктердің артық өтімділігін реттеудің негізгі құралдары Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіндегі екінші деңгейдегі банктердің депозиттері және қысқа мерзімді ноталарды шығару болып қалады. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі депозиттерді тарту көлемін шектемейді, алайда олар бойынша ставкаларды айқындайды.

Артық өтімділік проблемасының өткірлігін бәсеңдету үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі ең төменгі резервтік талаптарды есептеу үшін базаны кеңейту және оған екінші деңгейдегі банктердің барлық ішкі міндеттемелерін олардың өтеу мерзімдеріне қарамастан енгізу арқылы ең төменгі резервтік талаптарды есептеу тетігін одан әрі жетілдіре түсу ниетінде (қазіргі кезде есепке өтеу мерзімдері ағымдағы және одан кейінгі айларда басталатын ішкі міндеттемелер кіргізіледі).

2006 жылғы 1-тоқсанға инфляция болжамы

2006 жылғы 1-тоқсанда инфляция 2,3-2,5% шегінде қалыптасады деп күтілуде. Жылдың басында бағаның негізінен өсуі азық-түлік тауарларына сәйкес келеді, алайда бағаның жалпы деңгейі жоғары болып қалуда.

2005 жылғы 4-тоқсанмен салыстырғанда 2006 жылғы 1-тоқсанда инфляцияны белгілі бір шамада ұстап тұру дизельдік, авиациялық отынды және бензинді экспорттауға тыйым салуды 2006 жылғы 7 ақпанға дейін ұзарту жөнінде Қазақстан Республикасының Үкіметі қабылдаған шараның есебінен қамтамасыз етілді.

2006 жылғы 1 қаңтардан бастап облысаралық және халықаралық бағыттарда жүретін (экспорттық-импорттық) теміржол көлігімен жүктерді тасымалдауға арналған магистралды теміржол желісінің қызметіне қолданылып жүрген тарифтер 11% өседі.

Мұндай өсу бірінші кезекте ауыл шаруашылығы өнімдері бағасының өсуіне әсер етеді.

Сонымен қатар, экономикадағы жоғары деңгейдегі өтімділік, екінші деңгейдегі банктердің белсенді кредиттік саясаты, шикізат және энергия ресурстарының жоғары әлемдік бағалары, осылардың салдарынан Қазақстанға шетел валютасының айтарлықтай ағыны 2006 жылғы 1-тоқсанда тұтыну бағасының жоғарылауына ықпал етеді.

2005 жылы, оның ішінде 4-тоқсанда ақша агрегаттары өсуінің аса жоғары емес қарқыны, сондай-ақ ағымдағы жылы Ұлттық Банк қабылдаған ақша-кредит саясатын қатайту жөніндегі шаралар инфляцияны ұстап тұруға ықпал етеді деп күтілуде. Мұндай күту ақша агрегаты өсуінің тұтыну бағасына ықпалы белгілі бір аралық арқылы жүргізілетініне негізделеді.

2006 жылғы 2-тоқсанға инфляция болжамы

Инфляция 2006 жылғы 2-тоқсанда маусымдық факторлардың ықпал етуі нәтижесінде өткен тоқсанмен салыстырғанда төмендейді және 1,4-1,6% (2005 жылғы 2-тоқсанда – 1,6%) деңгейінде болжанады. Инфляцияның төмендеуі маусымдық факторлармен, оның ішінде азық-түлік тауарларының жекелеген түрлері бағасы өсуінің бәсеңдеуімен қамтамасыз етіледі.

Алайда, өткен жылғымен салыстырғанда инфляцияның төмендемеуін күту экономикадағы инфляциялық күтулердің жоғары деңгейінің сақталуымен, әсіресе, мұнайдың және қанттың әлемдік бағасының жоғары деңгейінің ықпалымен, тұтынушылар сұранысының дүрбелеңімен және басқа да факторлармен түсіндіріледі.

2006 жылғы 2-тоқсанда, өткен кезеңдегі сияқты, орташа жылдық инфляция 2006 жылға айқындалған болжам дәлізінен асып түседі.